

Granice oraz struktura terytorialna diecezji łuckiej od początku XIX wieku do 1939 roku*

Joanna Kumor-Mielnik

<https://orcid.org/0000-0002-4428-9059>

Ośrodek Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce, KUL

Zarys treści: W okresie od początku XIX w. do wybuchu drugiej wojny światowej diecezja łucka zmieniała swoje granice, a po dziewiętnastowiecznym zastoju w kształtowaniu struktur parafialnych, a nawet ich regresie spowodowanym kasatami parafii łacińskich, w dwudziestoleciu międzywojennym nastąpił jej dynamiczny rozwój. Procesowi temu towarzyszył intensywny wzrost budownictwa kościołów i kaplic. Dynamizm zachodzących zmian w strukturze diecezji łuckiej warunkowany był wieloma czynnikami i posiadał szeroki kontekst polityczny, społeczny i kulturowy.

Słowa kluczowe: diecezja łucka, parafie, dekanaty, granice, struktura terytorialna, Kościół rzymskokatolicki, budownictwo sakralne

Diecezja łucka z racji swojego niewralgicznego położenia oraz specyficznej dla diecezji wschodnich zróżnicowanej struktury wyznaniowej i narodowościowej, zmieniającej się dynamicznie na skutek ruchów migracyjnych ludności oraz konwersji po pierwszej wojnie światowej, po odzyskaniu przez Polskę niepodległości miała szczególne znaczenie dla nowych władz. Ich polityka bowiem zmierzała do osłabienia roli i znaczenia Kościoła prawosławnego na Kresach Wschodnich, a tym samym do ugruntowania i umocnienia katolicyzmu oraz „polskości” (utożsamianej w tym okresie z nacją polską) na terenach, które przez blisko 150 lat znajdowały się pod jarzmem caratu. Dynamiczny rozwój rzadkiej na obszarze rzymskokatolickiej diecezji łuckiej

Abstract: In the period from the nineteenth century until the outbreak of the Second World War, the Diocese of Lutsk not only changed its boundaries, but after the nineteenth-century stagnation in the formation of parish structures and even their regression due to the suppression of Latin parishes, their dynamic development took place after the First World War. An intensive increase in the construction of churches and chapels accompanied this process. The dynamism of the changes taking place within the structure of the Diocese of Lutsk was conditioned by many factors and had a broad political, social, and cultural context.

Keywords: Diocese of Lutsk, parishes, deaneries, boundaries, territorial structure, Roman Catholic Church, sacral construction

sieci parafialnej, intensyfikacja budownictwa kościołów i kaplic łacińskich oraz rewindykacja świątyń zamkniętych w ramach represji popowstaniowych lub zmienionych na prawosławne miały stanowić przeciwwagę dla licznych i położonych blisko siebie cerkwi. Zagęszczenie łacińskiej sieci parafialnej miało także usprawnić pracę duszpasterską, którą dotychczas utrudniały duże odległości od kościołów parafialnych¹.

Zadaniem postawionym przez władze II RP Kościołowi łacińskiemu na Kresach

¹ Według ustaleń Jana Skarbka (*Parafie, filie, kaplice i klasztory w Cesarstwie Rosyjskim w połowie XIX wieku. Źródła do dziejów rozgraniczenia diecezji łacińskich w Cesarstwie Rosyjskim w połowie XIX wieku*, t. 1, cz. 1: *Diecezja kamieniecka. Diecezja łucko-żytomierska*, oprac. J. Skarbak, Lublin 2000, s. XII) dokonanych na podstawie pomiarów planimetrycznych, powierzchnia diecezji łucko-żytomierskiej w połowie XIX w. wynosiła 70 tys. km². Z kolei liczba parafii z filiami osiągnęła wartość 211. Na tej podstawie można obliczyć, że średnio na jeden okręg parafialny przypadało 331 km². Warto dodać, że granice diecezji łuckiej z połowy XIX w. odpowiadały powojennym granicom tejże diecezji sprzed traktatu ryskiego.

* Praca naukowa dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu realizowanego przez Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki”, nr projektu NPRH/DN/SP/495771/2021/10.

Wschodnich było utrzymanie polskiego języka, kultury, świadomości narodowej, parafie łacińskie miały być ostoją polskości². W ten sposób dążono do ograniczenia wpływów społecznych, politycznych i kulturowych mniejszości narodowych: rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest przedstawienie zmian granic i terytorium diecezji łuckiej od początku XIX w. do 1939 r., z uwzględnieniem rozwoju sieci parafialnej i dekanalnej oraz intensyfikacji budownictwa sakralnego na jej terenie, szczególnie w latach 1920–1939. Uwagę zwrócono na czynniki, które uzasadniały i determinowały potrzebę tworzenia nowych łacińskich placówek duszpasterskich.

Mimo że diecezja łucka była w latach 1798–1925 związana unią personalną z diecezją żytomierską i określano ją jako diecezję łucką i żytomierską lub łucko-żytomierską (przy czym obydwie diecezje posiadały własny konsystorz i kapitułę), to będziemy posługiwali się jedynie nazwą „diecezja łucka”, ponieważ w naszych badaniach pomijamy diecezję żytomierską. Nawiążemy do niej tylko przy okazji omawiania wielkości terytoriów poszczególnych diecezji.

Wydawać by się mogło, że zaproponowany temat będzie powiełał dotychczasowe wyniki badań, zaprezentowane w pokaźnej liczbie publikacji poświęconych diecezji łuckiej³. Oczywiście w pewnym stopniu

będziemy się do nich odwoływać, jednak będą one weryfikowane i systematyzowane w celu analizy konkretnego zagadnienia badawczego.

Przy okazji omawiania kształtowania się granic diecezji zostanie poruszona całkowicie pominięta w dotychczasowych opracowaniach, poza wzmianką w publikacji Bolesława Kumora⁴, sprawa tymczasowego zarządu biskupa sandomierskiego Mariana Józefa Ryxa oraz biskupa lubelskiego

9–10 grudnia 1997 r. (oprac. L. Popek, Lublin 1999). Kolejną pracą zbiorową o pokrewnej tematyce jest publikacja pod redakcją Bogumiła Grotta, *Polacy i Ukraińcy dawniej i dziś* oraz monografia Grzegorza Hryciuka, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, Toruń 2005. Najwięcej opracowań poświęcono organizacji kurii biskupiej oraz parafiom i dekanatom diecezji łuckiej w interesującym nas okresie międzywojennym. Wymienimy jedynie najważniejsze: M. Dębowska, *Organizacja Kurii Biskupiej w Łucku. Studium kancelaryjno-archiwoznawcze*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” [dalej: ABMK], 71, 1999, s. 389–397; też, *Diecezje łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2014 (publikacja dotyczy diecezji łuckiej w świetle schematyzmu z 1802 r. i jest punktem odniesienia dla naszych badań); też, *Organizacja Kurii Diecezjalnej w Łucku w latach 1919–1939*, w: *Kurie (archi)diecezjalne Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, red. M. Dębowska, Lublin 2016, s. 123–138; też, *Diecezja łucka za rządów biskupa Adolfa Piotra Szelażka (1926–1945)*, w: *Sluga Boży biskup Adolf Piotr Szelażek. Życie, działalność i duchowość*, red. R. Dmowski, L. Zygnier, Ciechanów 2017, s. 51–73; *Katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji łuckiej (1926–1938). Instytucje diecezjalne, kościoły parafialne, filialne i kaplice, duchowieństwo parafialne i zakonne*, oprac. M. Hałaburda, J. Szczepaniak, Kraków 2014; *Katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji łuckiej (1926–1938). Zestawienie duchowieństwa, kościołów i miejscowości*, oprac. M. Hałaburda, J. Szczepaniak, Kraków 2014; L. Popek, *Świątynie Wołynia*, t. 1, Lublin 1997; S. Tylus, *Spis miejscowości diecezji łuckiej według kościelnego podziału administracyjnego z 1938 r.*, ABMK, 72, 1999, s. 163–250; *Katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji łuckiej i żytomierskiej (1850–1867)*, zes. A: *Ordynariusz, instytucje centralne diecezji łuckiej i żytomierskiej, parafie diecezji łuckiej oraz indeks miejscowości diecezji łuckiej*, oprac. J. Szczepaniak, Kraków 2020; *Katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji łuckiej i żytomierskiej (1920–1921, 1923, 1925)*, oprac. J. Szczepaniak, Kraków 2014; Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione kościoły i klasztory rzymskokatolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej)*, „Nowa Polonia Sacra”, t. 1, Kraków 1928, s. 1–312; *Kościoły łacińskie i unickie zabrane na cerkwie prawosławne w diecezji łuckiej, łuck 1933*. Jako pomocniczą do celów weryfikacyjnych wykorzystamy publikację Romana Aftanazego, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 2: *Ziemie ruskie Korony*, t. 5: *Województwo wołyńskie*, Wrocław 1994.

⁴ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)*, ABMK, 22, 1971, s. 349 [395].

Mariana Leona Fulmana nad zachodnią częścią diecezji łucko-żytomierskiej, która w okresie pierwszej wojny światowej znalazła się pod okupacją austro-węgierską. Obszar diecezji łuckiej znajdujący się pod czasową jurysdykcją biskupów sandomierskiego i lubelskiego zostanie zobrazowany na mapie.

Charakteryzując natomiast kwestię rozbudowy sieci dekanatów i parafii w diecezji łuckiej w latach 1920–1939, skoncentrujemy się nie tylko na statystyce, ale przede wszystkim na czynnikach warunkujących i dynamizujących rozwój sieci parafialnej. Zwrócimy uwagę na łączącą się ściśle z erygowaniem nowych parafii kwestię budowy kościołów i kaplic oraz na problem rewindykacji tych świątyń, które zostały zabrane przez zaborcę rosyjskiego i zamienione na cerkwie prawosławne, a odzyskiwano je po pierwszej wojnie światowej na potrzeby ludności rzymskokatolickiej. Te cztery zagadnienia zostaną zobrazowane na dwóch mapach problemowych dotyczących kolejno: 1) parafii erygowanych w latach 1921–1939, w tym parafii utworzonych przy świątyniach rewindykowanych, 2) kościołów parafialnych wybudowanych w tychże latach, z uwzględnieniem materiału budowlanego. Na mapie będą także zaznaczone te kościoły, których budowę jedynie zainicjowano i z powodu wybuchu drugiej wojny światowej nie zdążono ukończyć.

Przedstawiając problematykę artykułu, wykorzystamy metodę analityczno-opisową i statystyczną, a także porównawczą, stosując tę ostatnią przy okazji odwoływania się do rzetelnych i źródłowo dobrze udokumentowanych ustaleń Marii Dębowskiej⁵ i Jana Skarbka⁶ dotyczących struktury terytorialnej diecezji łucko-żytomierskiej na początku i w połowie XIX w.

Ramy chronologiczne, w obrębie których będziemy analizować problematykę artykułu, zamykają się w okresie od początku XIX w. do 1939 r. Taki wybór przekroju czasowego podyktowany został wieloma czynnikami związanymi z przemianami politycznymi, administracyjnymi, kościelnymi, demograficznymi, a ponadto z wydarzeniami kluczowymi dla przeobrażeń w strukturze wyznaniowej i narodowościowej, które rzutowały na zmiany w strukturze terytorialnej diecezji łuckiej. Były nimi m.in. ruchy migracyjne czy konwersje. Ważkie znaczenie dla kształtowania się granic i struktury terytorialnej diecezji łuckiej miały także działania na frontach pierwszej wojny światowej, wojna polsko-bolszewicka i kończąca ją pokój ryski 1921 r., który ustalając wschodnią granicę Polski, wyznaczył zarazem wschodnią granicę diecezji łuckiej. Ponadto zawarcie konkordatu w 1925 r. wprowadziło nowe zmiany w organizacji terytorialnej badanej diecezji.

Wybór dość szerokiego przekroju czasowego dla omawianego zagadnienia podyktowany został koniecznością odwołania się do początku XIX w. w celu pokazania stałości granic oraz struktury terytorialnej diecezji łuckiej, która poza niewielkimi korektami przez ponad sto lat nie ulegała większym modyfikacjom. Pozwala to na przeprowadzenie analizy porównawczej badanych zagadnień i pokazanie pewnych zjawisk na dłuższej osi czasu. Drugą kwestią, która wymaga odwołania się do XIX w., jest wspomniana już rewindykacja kościołów po pierwszej wojnie światowej, które w ramach represji popowstaniowych były katolikom obu obrządków zabierane i w większości zamieniane na cerkwie prawosławne, burzone bądź przeznaczane na budynki świeckie.

Zasadniczą podstawę źródłową naszych badań będą stanowiły schematyzmy (roczniki) diecezji łucko-żytomierskiej z lat: 1802⁷,

⁵ M. Dębowska, *Diecezje łucka i żytomierska*.

⁶ *Parafie, filie, kaplice i klasztory*, s. 51–155. Autor publikacji przy każdej miejscowości wchodzącej w skład danego okręgu parafialnego podał bibliografię, która służyła mu do identyfikacji miejscowości, a ponadto, co bardzo ważne, zamieścił informacje o cerkwiach funkcjonujących na obszarze danej parafii rzymskokatolickiej.

⁷ M. Dębowska, *Diecezje łucka i żytomierska*, cz. 2: *Schematyzm diecezji łuckiej i żytomierskiej na rok 1802*, od s. 51.

1889, 1892, 1894, 1902, 1904–1907⁸, a następnie z lat 1910, 1914⁹, 1920–1921, 1923, 1925¹⁰, oraz diecezji łuckiej, systematycznie wydawane w latach 1926–1938¹¹, a także akta dotyczące parafii i diecezji z okresu II RP zgromadzone w Archiwum Akt Nowych, w zespole Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP). W niewielkim stopniu wykorzystane zostaną źródła pochodzące z Archiwum Archidiecezjalnego Lubelskiego. Będzie to jednostka dotycząca czasowego zarządu częścią diecezji łucko-żytomierskiej przez biskupa lubelskiego Mariana Leona Fulmana w 1919 r. Sięgnijemy również do akt zgromadzonych w Papieskim Instytucie Studiów Kościelnych w Rzymie (Pontificium Institutum Studiorum Ecclesiasticorum) dotyczących postrzegania spraw Kościoła na Kresach Wschodnich II RP przez poselstwo polskie w Watykanie (od 1924 r. ambasadę).

Artykuł został podzielony na trzy części. W pierwszej przedstawione zostaną granice i struktura terytorialna diecezji łuckiej od początku XIX w. do wybuchu wojny polsko-bolszewickiej w 1919 r. i do zakończenia w lipcu tegoż roku zarządu nad kilkoma parafiami diecezji łuckiej przez bp. Fulmana. W drugiej części, poza omówieniem nowych granic diecezji łuckiej, scharakteryzujemy jej organizację dekanalną. Trzecia część będzie poświęcona rozbudowie sieci parafii i kościołów w latach 1920–1939 oraz czynnikiem wpływającym na ten proces.

Granice i struktura terytorialna diecezji łuckiej od początku XIX wieku do 1919 roku

Od 1798 do 1925 r. diecezja łucka, złączona z diecezją żytomierską, posiadała odrębne terytorium, konsystorz, kapitułę oraz katedrę. Wspólny był tylko ordynariusz. Już od końca XVIII w. jej obszar został ograniczony do guberni wołyńskiej i zaboru rosyjskiego¹². W 1798 r. została też wyłączona z prowincji kościelnej gnieźnieńskiej i podporządkowana prowincji mohylewskiej (pozostawała w niej do 1925 r.), która obok diecezji łucko-żytomierskiej¹³ (o powierzchni 70 tys. km²) objęła diecezje: kamieniecką (ponad 40 tys. km²), wileńską (107 tys. km²), żmudzka (23 tys. km²), nowo erygowaną diecezję mińską (ponad 90 tys. km²) i arcybiskupstwo mohylewskie (148 tys. km² w granicach przedrozbiorowej Rzeczypospolitej)¹⁴.

W następstwie konkordatu zawartego 22 lipca (3 sierpnia) 1847 r. pomiędzy Stolicą Apostolską a Rosją, a w dalszej kolejności bulli cyrkumskrypcyjnej papieża Piusa IX *Universalis Ecclesiae cura* z 3 lipca 1848 r. przeprowadzona została reorganizacja diecezji łańciskich na ziemiach zabranych. Utworzono nową diecezję w Chersoniu, erygowaną w 1850 r., której stolicę dwa lata później przeniesiono do Tyraspola, a następnie Saratowa nad Wołgą. Ponadto istniejące diecezje zamknięte zostały w granicach jednej lub dwóch guberni. Wyjątek stanowiła diecezja chersońska. Diecezja łucka i żytomierska położona była w granicach guberni wołyńskiej oraz kijowskiej¹⁵.

⁸ *Dioecesis Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Ecclesiae per Podoliam Anno Domini* [1889, 1892, 1894, 1902, 1904–1907].

⁹ *Elenchus Omnium Ecclesiarum et Universi Cleri Dioecesium Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Camenecensis Anno Domini* [1910, 1914].

¹⁰ *Elenchus Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesium Luceoriensis et Żytomiriensis Anno Domini* [1920]; *Dioecesis Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Ecclesiae per Podoliam Anno Domini* [1921, 1923, 1925]. Nie ukazały się schematyzy za lata 1919, 1922, 1924]

¹¹ *Elenchus Ecclesiarum et Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini* [1926–1928]; *Elenchus Ecclesiarum et Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini* [1929–1938].

¹² B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980, s. 194; T. Skalski, *Terror i cierpienie. Kościół katolicki na Ukrainie 1900–1932. Wspomnienia*, oprac. J. Wołczański, Kraków 2008, s. 39–41.

¹³ Nazwę diecezji od powołania do życia diecezji 1798 r. do przeniesienia siedziby biskupa do Żytomierza w 1844 r. analizuje Dębowska, konstatając, że diecezja nazywała się łucka i żytomierska, natomiast po 1844 r. diecezja łucko-żytomierska, M. Dębowska, *Diecezje łucka i żytomierska*, s. 15.

¹⁴ *Parafie, filie, kaplice i klasztory*, s. IX, XII.

¹⁵ Więcej na temat rozgraniczeń diecezji w Cesarstwie Rosyjskim tamże, s. XVIII; B. Kumor, *Ustrój i organizacja*, s. 199–200.

Zamknięcie diecezji w granicach guberni uszczupliło bądź powiększyło ich terytorium. Najwięcej zyskała diecezja żytomierska, której obszar wzrósł w połowie XIX w. do 77 947 km². Stało się tak na skutek przyłączenia guberni kijowskiej¹⁶, utraconej przez tę diecezję w 1789 r. Zmiany nie objęły obszaru diecezji łuckiej, której powierzchnia liczyła 54 751 km². Łącznie diecezja łucko-żytomierska zajmowała 132 698 km² i była największa w metropolii mohylewskiej. Obszar pozostałych pięciu diecezji wynosił: mińska 91 212 km², wileńska 80 845 km², żmudzka 61 188 km², kamieniecka 42 017 km² i archidiecezja mohylewska 91 931 km²¹⁷.

Wraz z rozszerzeniem granic diecezji łucko-żytomierskiej liczba parafii ze 119 na początku XIX w. (102 w diecezji łuckiej i 17 w diecezji żytomierskiej)¹⁸ wzrosła w połowie wieku do 165 i 46 filii (w samej diecezji łuckiej wynosiła ona 96 parafii i 5 filii)¹⁹.

Mimo że pomiędzy rokiem 1802 a 1855 granice diecezji łuckiej były stałe, to jej podział na dekanaty nieznacznie się zmienił. W 1802 r. liczyła ona dziesięć dekanatów: Dubno (13 parafii), Kowel (14 parafii), Krzemieniec (15 parafii), Łuck (12 parafii), Ostróg (6 parafii), Równo (11 parafii), Stary Konstantynów (8 parafii), Włodzimierz (13 parafii), Zasław (7 parafii) i Nowogród Wołyński (3 parafie)²⁰. Ten ostatni, składa-

jący się zaledwie z trzech parafii, nie znalazł się w strukturach terytorialnych diecezji łuckiej w 1855 r. Jego parafie zostały włączone do dekanatu rówieńskiego. W tymże roku diecezja łucka składała się z dziewięciu dekanatów: Dubno (9 parafii), Kowel (14 parafii), Krzemieniec (13 parafii), Łuck (11 parafii), Ostróg (6 parafii), Równo (15 parafii), Stary Konstantynów (7 parafii), Włodzimierz (12 parafii), Zasław (9 parafii). Zatem w omawianym okresie niewielkie korekty zaszły jedynie w dekanatach dubieńskim, krzemienieckim, łuckim i włodzimierskim. Dwie parafie z dekanatu dubieńskiego, Radziwiłłów i Jałowicze, przeszły do dekanatów krzemienieckiego i łuckiego, z kolei parafia Ptycza z dekanatu krzemienieckiego została przyłączona do dekanatu dubieńskiego. Ostatnia zmiana dotyczyła parafii Zaturce, która z dekanatu łuckiego przeszła do włodzimierskiego.

Istotne zmiany zaszły natomiast w składzie dekanatów i dotyczyły ubytku parafii. Był to wynik kasat w ramach represji po powstaniu listopadowym, głównie klasztorów i kościołów zakonnych pełniących funkcje parafialne. W 1855 r. w porównaniu z rokiem 1802 było o dziewięć parafii zakonnych mniej. Zostały one skasowane wraz z zakonami w latach trzydziestych XIX w., a ich kościoły skonfiskowane. Wśród nich znalazły się: parafia Czartorysk (dominikanie, kościół skonfiskowany i przekazany prawosławnym), Dorohostaje (karmelici trzewickowi, kościół po kasacie zamieniony na cerkiew prawosławną), Drużkopol (franciszkanie, kasata zniosła parafię), Horodyszczce (karmelici trzewickowi), Kozin (dominikanie, kościół po kasacie zamieniony na cerkiew prawosławną), Krzemieniec (franciszkanie, kościół po kasacie zamieniony na cerkiew prawosławną), Stary Konstantynów (dominikanie, kościół po kasacie zamieniony na cerkiew prawosławną), Warkowicze (bernardyni, kościół skonfiskowany i przekazany prawosławnym), Wiśniowiec Nowy (karmelici

¹⁶ Był to teren tzw. archidiaconatu kijowskiego, obejmujący trzy dekanaty (Wasyłków-Radomyśl, Lipowiec-Skwir, Humań-Zwinogródka; łącznie ok. 54 parafii), B. Kumor, *Ustrój i organizacja*, s. 198; X.K.N., *Łuckie biskupstwo obrządku łacińskiego*, w: *Encyklopedia Kościelna podług teologicznej encyklopedii Wetzer'a i Weltego z licznymi jej dopełnieniami przy współpracownictwie kilkunastu duchownych i świeckich osób*, wyd. M. Nowodworski, t. 12, Warszawa 1879, s. 613–620; Z. Chełmicki, *Łuckie biskupstwo obrządku łacińskiego*, w: *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, oprac. S. Gall i in., red. Z. Chełmicki, t. XXV–XXVI, Warszawa 1911, s. 115–118.

¹⁷ *Parafie, filie, kaplice i klasztory*, s. XXI.

¹⁸ M. Dębowska, *Diecezje łucka i żytomierska*, s. 18.

¹⁹ Dane zebrane na podstawie zestawienia i mapy Jana Skarbka w: *Parafie, filie, kaplice i klasztory*, s. XXI, tab. 3 i s. 192 mapa.

²⁰ *Elenchus cleri saecularis et regularis dioecesisum Luceoriensis et Żytomiriensis pro Anno Domini 1802*, w: M. Dębowska, *Diecezje łucka i żytomierska*, cz. 2.

bosi, kościół po kasacie zamieniony na cerkiew prawosławną)²¹.

Do połowy XIX w., a więc w pierwszej fazie kasat klasztorów i kościołów zakonnych po 1831 r., ubyło dziewięć parafii zakonnych, natomiast przybyły trzy nowe parafie diecezjalne: Butowce erygowana na początku XIX w.²², Miropol erygowana w latach dwudziestych tegoż stulecia²³ i Sławuta erygowana po 1845 r.²⁴ Bilans zatem był ujemny. Ostatecznie w 1855 r. liczba parafii w diecezji łuckiej, jak już pisaliśmy, wyniosła 96.

W drugiej połowie XIX w., na skutek represji zaborcy rosyjskiego po powstaniu styczniowym, diecezja łucka utraciła 17 parafii, które zostały skasowane: Anopol, Białożórka, Dederkały, Horyńgród, Hulewiczów, Katerburg, Kołodno, Krupiec, Lachowce, Maciejów, Mielnica, Oleksiniec, Opalin, Ożohowce, Wyżgródek (Wyszogródek), Targowica, Zabłotce²⁵. Prawie wszystkie – z wyjątkiem dwóch: Hulewiczów i Ożohowce – odrodziły się w niepodległej Polsce.

Represje popowstaniowe dotknęły także sąsiednią diecezję kamieniecką, która ukazem cara Aleksandra II z 5/17 czerwca 1866 r. została zniesiona i włączona do diecezji łucko-żytomierskiej, a jurysdykcję nad nią przejął biskup łucko-żytomierski Kacper Borowski, od 1867 r. jako jej tymczasowy administrator apostolski. W latach 1882–1918 biskupi łuccy pozostawali stałymi administratorami apostolskimi diecezji kamienieckiej²⁶.

Ponadto pomiędzy rokiem 1894 a 1902 nastąpiła niewielka korekta granic pomiędzy diecezją łucką a żytomierską. Polegała ona na wyłączeniu z granic diecezji łuckiej parafii Ostropol w dekanacie zasławskim i przyłączeniu jej do dekanatu żytomierskiego w diecezji żytomierskiej²⁷. W tym samym czasie diecezja żytomierska przekazała diecezji łuckiej parafię Puliny z dwiema filiami: Pokostówką i Barasze, które dotychczas należały do dekanatu żytomierskiego, a po przyłączeniu do diecezji łuckiej znalazły się w dekanacie nowogrodzko-wołyńskim²⁸.

W tym też okresie dokonano reorganizacji sieci dekanalnej diecezji łuckiej. Przed zmianami składała się ona z dziewięciu dekanatów, które funkcjonowały od połowy XIX w.: Dubno, Kowel, Krzemieniec, Łuck, Ostróg, Równe, Stary Konstantynów, Włodzimierz i Zasław. Zmiana nastąpiła w granicach czterech z nich: Równe, Stary Konstantynów, Ostróg i Zasław. Dekanaty Zasław²⁹ i Ostróg³⁰ połączono, tworząc dekanat Zasław-Ostróg, który w 1902 r. składał się z dziewięciu parafii i trzech filii: Ostróg z filią Mizocz, Kuniew, Krzywín, Tajkury, Białogródka, Zasław parafia pw. św. Józefa, Zasław parafia pw. św. Jana Chrzciciela, Łabuń z filiami Hryców i Sławuta³¹.

²¹ Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione*, s. 1–165 (diecezja łucka).

²² *Parafie, filie, kaplice i klasztory*, s. 95. Autor podaje dwie daty roczne erygowania parafii: rok 1808 oraz rok 1805.

²³ Tamże, s. 102.

²⁴ Tamże, s. 92–93.

²⁵ Tamże: Anopol s. 85, Białożórka s. 107, Dederkały s. 108–109, Horyńgród s. 88, Hulewiczów s. 78, Katerburg s. 108, Kołodno s. 107, Krupiec s. 70, Lachowce s. 85, Maciejów s. 77, Mielnica s. 78, Oleksiniec s. 105, Opalin s. 81, Ożohowce s. 97, Wyżgródek s. 106, Targowica s. 71, Zabłotce s. 74.

²⁶ B. Kumor, *Ustrój i organizacja*, s. 200–202; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)*, ABMK, 20, 1970, s. 296–297 [190–191].

²⁷ *Dioeceses Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Ecclesiae per Podoliam Anno Domini* [1902], s. 35.

²⁸ *Dioeceses Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Ecclesiae per Podoliam Anno Domini* [1894], s. 33–34; *Dioeceses Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Ecclesiae per Podoliam Anno Domini* [1902], s. 52.

²⁹ W 1894 r. dekanat Zasław składał się z dziewięciu parafii i dwóch filii: parafii Połonne z filią Baranówka, Białogródka, Zasław par. pw. św. Józefa z filią Sudyków, Zasław par. pw. św. Jana Chrzciciela, Butowce, Ostropol, Łabuń, Miropol, Sławuta. Pomiędzy 1894 a 1902 r. parafia Ostropol przeszła do diecezji żytomierskiej, a parafie Butowce, Miropol i Połonne z filią Baranówka przeszły do sąsiednich dekanatów: starokonstantynowskiego i nowogrodzko-wołyńskiego, *Dioeceses Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Ecclesiae per Podoliam Anno Domini* [1894], s. 49–51.

³⁰ Dekanat Ostróg przed połączeniem z dekanatem Zasław posiadał cztery parafie i dwie filie: Ostróg z filią Mizocz, Kuniew, Krzywín, Tajkury z filią Zdobino. Sch 1894, s. 49.

³¹ *Dioeceses Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Ecclesiae per Podoliam Anno Domini* [1902], s. 54–55.

Jedna parafia z dotychczasowego dekanatu zasławskiego, Butowce, została włączona do dekanatu starokonstantynowskiego, a dwie: Miropol i Połonne oraz filia tej ostatniej – Baranówka do nowo powstałego, a właściwie reaktywowano dekanatu Nowogród Wołyński. W dekanacie nowogrodzko-wołyńskim oprócz dwóch parafii i jednej filii z dekanatu zasławskiego znalazło się pięć parafii wraz z dwiema filiami z dekanatu rówieńskiego (Berezdów, Korzec, Międzyrzec Korecki, Niewirków, Nowogród Wołyński; Horodnica filia par. Korzec, Słoboda Czerniecka filia par. Nowogród Wołyński) oraz parafia Połonne z filiami Pokostówką i Barasze wyłączona z dekanatu i diecezji żytomierskiej. Ostatecznie w 1902 r. dekanat nowogrodzko-wołyński składał się z ośmiu parafii i pięciu filii³².

W okrojonym dekanacie rówieńskim z czternastu parafii i czterech filii³³ pozostało w 1902 r. dziewięć parafii i dwie filie: Aleksandria, Berezne z filią Mokwin, Derażne z filią Podłużne, Kazimirka, Klewań, Równe, Stepań, Szapanów, Tuczyn³⁴.

Z kolei dekanat Stary Konstantynów, powiększony o jedną parafię w Butowcach, składał się nie z sześciu parafii i dwóch filii jak dotychczas, lecz z siedmiu parafii i dwóch filii: Bazalia z filią Tereszki, Butowce, Kulczyny z filią Krasitów, Kupiel, Stary Konstantynów, Teofipol, Wołoczyska.

Poza zmianami granic we wspomnianych czterech dekanatach, które dokonały się pomiędzy rokiem 1894 a 1902, terytoria pozostałych pięciu dekanatów: Dubno, Kowel, Krzemieniec, Łuck, Włodzimierz nie zmieniły się od 1855 r.

³² Tamże, s. 51–52.

³³ *Dioecesis Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Ecclesiae per Podoliam Anno Domini* [1894], s. 47–49. Parafie i filie należące do dekanatu rówieńskiego w 1894 r.: Aleksandria, Berezne, Mokwin filia par. Berezne, Derażne, Podłużne filia par. Derażne, Kazimirka, Klewań, Równe, Stepań, Szapanów, Tuczyn, Berezdów, Korzec, Międzyrzec Korecki, Niewirków, Nowogród Wołyński; Horodnica filia par. Korzec, Słoboda Czerniecka filia par. Nowogród Wołyński.

³⁴ *Dioecesis Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Ecclesiae per Podoliam Anno Domini* [1902], s. 52–54.

Po 1902 r. przez kolejnych piętnaście lat zarówno w granicach diecezji, jak i w jej podziale na dekanaty nie zachodziły zmiany. Natomiast zwiększyła się liczba parafii. W 1910 r. diecezja łucka liczyła 81 parafii i 19 filii, a w 1914 r. 87 parafii i 15 filii. Wzrost liczby parafii i jednocześnie spadek liczby filii spowodowany był usamodzielnieniem się pięciu parafii filialnych oraz erygowaniem jednej nowej. Wszystkie parafie położone były w dekanacie Nowogród Wołyński. Ich wykaz zawiera poniższa tabela.

Tabela 1. Parafie diecezji łuckiej w dekanacie nowogrodzko-wołyńskim powstałe w 1911 r.

Parafia	Data powstania filii i erygowania samodzielnej parafii
Baranówka filia par. Płonne	1822 filia 1911 samodzielna parafia
Barasze filia par. Puliny	1795 filia 1911 samodzielna parafia
Emilczyn	1911 erygowanie parafii
Horodnica filia par. Korzec	1802 filia 1911 samodzielna parafia
Nowy Zawód filia par. Puliny	1906 filia 1911 samodzielna parafia
Słoboda Czerniecka filia par. Nowogród Wołyński	1805 filia 1911 samodzielna parafia

Źródło: oprac. własne na podstawie: *Elenchus Omnium Ecclesiarum et Universi Cleri Diocesisum Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Camenecensis Anno Domini* [1910, 1914]

W 1908 r. powołano też do życia jedną parafię filialną Zdołbunów, podległą parafii Tajkury.

W latach 1911–1916 nie powołano do życia żadnej nowej parafii, natomiast w 1917 r. dwie parafie filialne: Pokostówka (od 1851 r. filia par. Puliny w dekanacie nowogrodzko-wołyńskim) oraz Krasitów (od 1767 r. filia par. Kulczyny w dekanacie starokonstantynowskim) zostały podniesione do rangi samodzielnych parafii. Ponadto w 1917 r. reerygowano dwie parafie: Annopol i Kołodno, które

istniały już w XVIII w. Parafia w Annopolu, erygowana w 1752 r., funkcjonowała do 1891 r., kiedy została skasowana przez władze carskie. Ten sam los spotkał parafię Kołodno, która powstała około 1793 r., a została zniesiona w 1893 r.³⁵

Utworzenie w latach 1911 i 1917 łącznie dziesięciu parafii: Baranówka, Barasze, Emilczyn, Horodnica, Nowy Zawód, Słoboda Czarniecka, Pokostówka, Krasiłów, Annopol i Kołodno (7 filii zamienionych na samodzielne parafie, 2 parafie reerygowane i jedna nowo erygowana) stało się możliwe dzięki wydanemu w 1905 r. ukazowi tolerancyjnemu³⁶, który nie tylko zezwalał unitom powrócić na łono Kościoła katolickiego, ale także ze względu na odejście od restrykcyjnego przestrzegania przepisów prawnych w zaborze rosyjskim stwarzał okazję do erygowania łacińskich parafii³⁷.

W 1919 r. zdecydowano się na podział dekanatu Zasław-Ostróg na dwa odrębne, powracając do stanu z początku XIX w. Granice dekanatu ostrońskiego odzwierciedlały te, które istniały co najmniej od 1802 r. przez ponad sto lat. W 1919 r. w skład dekanatu Ostróg wchodziły te same parafie, które tworzyły go w roku 1802. Były to: Annopol, Krzywín, Kuniew, Lachowce, Ostróg i Tajkury³⁸.

Natomiast nie wszystkie parafie, które występowały w składzie dekanatu zasławskiego w 1802 r., znalazły się w jego granicach także w 1919 r. Nie występowała już tam parafia Połonne, która, jak już pisaliśmy, przeszła w latach 1894–1902 do dekanatu nowogrodzko-wołyńskiego, oraz parafia Ostropol, która została wcielona do diecezji żytomierskiej. Nie było też obecnej w 1802 r. parafii Horodyszczce

prowadzonej przez karmelitów trzewiczkowych, która została skasowana³⁹. Dodatkowo w 1920 r. w dekanacie zasławskim funkcjonowała parafia Sławuta erygowana po 1845 r.⁴⁰ W 1802 r. dekanat zasławski składał się z siedmiu parafii: Białogródka, Horodyszczce, Łabuń, Ostropol, Połonne, Zasław parafia pw. św. Józefa, Zasław parafia pw. św. Jana Chrzciciela. Natomiast w 1919 r. występowało w nim pięć parafii: Białogródka, Łabuń, Sławuta, Zasław parafia pw. św. Józefa, Zasław parafia pw. św. Jana Chrzciciela.

Powodem przywrócenia dawnego podziału na dwa odrębne dekanaty było wskrzeszenie dwóch suprymowanych parafii w Annopolu i Lachowcach, należących już w 1802 r. do dekanatu Ostróg, a zamkniętych przez władze carskie w drugiej połowie XIX w.

Podział dekanatu Zasław-Ostróg spowodował, że ich liczba w diecezji łuckiej wzrosła w końcu 1919 r. do dziesięciu: Dubno, Kowel, Krzemieniec, Łuck, Ostróg, Nowogród Wołyński, Równe, Stary Konstantynów, Włodzimierz i Zasław. W tymże roku diecezja łucka liczyła 303 863 wiernych⁴¹.

W czasie pierwszej wojny światowej, rewolucji październikowej, a następnie wojny polsko-bolszewickiej diecezja łucka była terenem ciężkich walk, przez który przechodziły linie frontów⁴².

W roku 1915 front podzielił diecezję łucką na dwie części, przy czym część zachodnia z Kowlem i Włodzimierzem znalazła się pod okupacją państw centralnych.

³⁵ Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione*, s. 99–102.

⁴⁰ *Elenchus Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesium Luceoriensis et Żytomiriensis Anno Domini* [1920], s. 68; *Parafie, filie, kaplice i klasztory*, s. 92–93.

⁴¹ *Elenchus Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesium Luceoriensis et Żytomiriensis Anno Domini* [1920], s. 76.

⁴² A. Chwalba, *Przeegrane zwycięstwo. Wojna polsko-bolszewicka 1918–1920*, Wołowiec 2020, s. 8–9 (mapa przedstawiająca linie frontów wojny polsko-bolszewickiej. Diecezję łucką dwukrotnie przecinały linie frontów w 1919 i 1920 r.). Więcej na temat walk na Wołyniu w: G. Łukomski, B. Polak, M. Wrzosek, *Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920. Działania bojowe. Kalendarium*, t. 1: 1 stycznia 1919 – 29 lutego 1920 r., Koszalin 1990, s. 16–17, 36, 41.

³⁵ Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione*, s. 4–5.

³⁶ K. Dębiński, *Ukaz tolerancyjny z dnia 30 kwietnia 1905 r. w diecezji lubelskiej. Wolność unitom. Porzucenia prawosławia*, Warszawa 1918.

³⁷ R. Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSSR 1917–1939. Zarys historii*, Lublin 1997, s. 38.

³⁸ *Elenchus Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesium Luceoriensis et Żytomiriensis Anno Domini* [1920], s. 58–60.

Większość tego terenu wraz z Włodzimierzem kontrolowali Austriacy, natomiast Kowel pozostawał w rękach niemieckich⁴³. Dla zachodniej części diecezji łuckiej, odciętej od stolicy w Żytomierzu, nuncjatura wiedeńska 17 stycznia 1916 r. mianowała administratorem apostolskim biskupa sandomierskiego Mariana Ryxa⁴⁴, tym samym wyłączając okupowany obszar spod jurysdykcji nowego ordynariusza łucko-żytomierskiego Ignacego Dub-Dubowskiego⁴⁵. Powierzenie tej funkcji biskupowi sandomierskiemu, a nie lubelskiemu podyktowane było najprawdopodobniej wakowaniem stolicy biskupiej w Lublinie po śmierci jej ordynariusza bp. Franciszka Jaczewskiego (zm. 1914)⁴⁶.

Administracja apostolska powierzona bp. Ryxowi obejmowała 21 parafii położonych w dekanatach kowelskim i włodzimierskim: Horochów, Włodzimierz Wołyński, Litowiz, Łokacze, Poryck, Swojczów, Sielec, Korytnica, Koniuchy, Zaturce, Kamień Koszyrski, Kisielin, Kowel, Luboml, Przewały, Turzysk, Hołoby, Ratno, Buceń, Ostrówek, Nabrzuska⁴⁷.

Na początku 1916 r. dla parafii okupowanych przez wojska austriacko-węgierskie bp Ryx mianował na oficjała generalnego ks. Jana Szuhajskiego, dziekana i proboszcza z Kowla⁴⁸, któremu udzielił odpowiednich pełnomocnictw. Wybór

właściwego kandydata na to stanowisko był najprawdopodobniej przedmiotem rozmów bp. Ryxa z administratorem diecezji lubelskiej ks. Zenonem Kwiekim, do którego biskup udał się 30 stycznia 1916 r. Podczas spotkania omawiano sprawy organizacji dekanatów powierzonych opiece biskupa sandomierskiego⁴⁹.

W 1917 r. dla terenów po austriackiej stronie frontu bp Ryx mianował wikariuszem generalnym ks. Piotra Mańkowskiego (od 1918 r. pierwszy ordynariusz reaktywowanej diecezji kamienieckiej)⁵⁰.

9 stycznia 1919 r. biskup sandomierski przekazał zarząd nad częścią diecezji łuckiej nowemu biskupowi lubelskiemu Marianowi Leonowi Fulmanowi⁵¹, który sprawował go do lipca tegoż roku. W korespondencji dotyczącej spraw duszpasterskich w administrowanej przez siebie części diecezji łuckiej ordynariusz lubelski tytułował się jako Marianus Leo Fulman Dei Miseratione et S. Sedis Apostolicae Gratia Episcopus Dioecesis Lublinois et Subdelegatus Administrator Apostolicus Provisorius occupatae partis Dioecesis Luceorio-Żytomiriensis⁵².

Pod tymczasowym zarządem biskupa lubelskiego znajdowało się sześć parafii z dekanatu kowelskiego (Kowel, Przewały, Turzysk, Luboml, Hołoby, Ostrówki) oraz sześć parafii z dekanatu włodzimierskiego (Kisielin, Poryck, Łokacze, Włodzimierz Wołyński, Swojczów, Korytnica)⁵³.

⁴³ W. Mędrzecki, *Przemiany społeczne i polityczne na Wołyniu w latach 1917–1921*, w: *Polacy i Kościół rzymskokatolicki na Wołyniu*, s. 158.

⁴⁴ B. Kumor, *Ryx Marian Józef*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 33, Wrocław–Kraków 1991–1992, s. 640–606; tenże, *Granice metropolii*, ABMK, 22, 1971, s. 349 [395].

⁴⁵ Biogram biskupa ordynariusza łucko-żytomierskiego Ignacego Dubowskiego, w: F. Sznarbachowski, *Początek i dzieje*, s. 194–217.

⁴⁶ P. Mańkowski, *Pamiętniki*, [red. S. Górzyski], Warszawa 2002, s. 274–276.

⁴⁷ B. Kumor, *Granice metropolii*, ABMK, 22, 1971, s. 349 [395].

⁴⁸ *Elenchus Omnium Ecclesiarum et Universi Cleri Dioecesis Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Camenencensis Anno Domini* [1914], s. 128; *Elenchus Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Luceoriensis et Żytomiriensis Anno Domini* [1920], „Stan na 1 XI 1919 r.”, s. 18, 26, 53; J. Filipowicz, *Album kapłanów Dyecezji Łucko-Żytomierskiej*, Kijów 1917, s. 29; *Katalog kościołów [...] 1920–1921*, s. 317; P. Mańkowski, *Pamiętniki*, s. 274.

⁴⁹ „Kronika Dyecezji Sandomierskiej”, IX 1916, 2 (luty), s. 31. Na temat jurysdykcji biskupa sandomierskiego nad okupowanymi dekanatami diecezji łuckiej: *Kronika Dyecezji Sandomierskiej* IX (1916), Nr 5 Maj, s. 77; *Kronika Dyecezji Sandomierskiej* IX (1916), Nr 6 Czerwiec, s. 94.

⁵⁰ P. Mańkowski, *Pamiętniki*, s. 274; R. Dzwonkowski, *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917–1939. Martyrologium*, Lublin 1998, s. 347–348; tenże, *Religia i Kościół katolicki w ZRSR oraz w krajach i na ziemiach okupowanych 1917–1991. Kronika*, Lublin 2010, s. 55; B. Kumor, *Granice metropolii*, ABMK, 22, 1971, s. 349 [395]; *Katalog kościołów [...] 1920–1921*, s. 302.

⁵¹ Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie [dalej: AAL], Akta Kurii Biskupiej w Lublinie, Akta dotyczące czasowego zarządu częścią Diecezji Łucko-Żytomierskiej, sygn. Rep 61 B 13, k. 1.

⁵² Tamże, k. 8.

⁵³ Tamże, k. 2.

Biskup Fulman, zarządzając od stycznia do lipca dwunastoma parafiami diecezji łuckiej jako Delegowany Administrator Apostolski części Diecezji Łucko-Żytomierskiej, w kwietniu 1919 r. mianował na administratora parafii Przewały w dekanacie kowelskim ks. Bolesława Górskiego⁵⁴, a w lipcu na administratora parafii Łokacze ks. Ludwika Warpechowskiego⁵⁵.

1 kwietnia 1919 r. bp Fulman upoważnił ks. Jana Szuhajskiego, dziekana dekanatu kowelskiego, do poświęcenia kościoła „dawniej obrządku łacińskiego, obecnie cerkwi prawosławnej w Maciejowie parafii Przewały i do wprowadzenia do niego nabożeństw, jeżeli to można będzie załatwić spokojnie bez opozycji z czyjejkolwiek strony”⁵⁶. W lipcu tegoż roku pisemnie zwrócił się do MWRiOP w sprawie wypłacenia zaległej pensji rządowej dla ks. Stanisława Fijałkowskiego⁵⁷ proboszcza parafii Hołoby. W odpowiedzi z 22 lipca 1919 r. Ministerstwo poruszyło zasadniczy problem wypłacania pensji należnych duchowieństwu na Kresach Wschodnich, będących faktycznie pod panowaniem polskim, lecz jeszcze niewcielonych do granic Rzeczypospolitej Polskiej⁵⁸. Wynikało to z sytuacji na froncie. Od lata 1919 r. na skutek udanej ofensywy wojsk polskich przeciwko Sowietaom większa część guberni wołyńskiej znalazła się w rękach polskich⁵⁹.

Na administrowanej części diecezji łuckiej biskup lubelski wydawał zezwolenia na zawieranie małżeństw, po uprzednim przebadaniu stopnia pokrewieństwa oraz stanu cywilnego. Zezwolenia takie wydał

m.in. wiernym z parafii Przewały, Korytnica, Hołoby czy Luboml⁶⁰.

Ważną kwestią było delegowanie kapłanów diecezji łuckiej do pełnienia obowiązków duszpasterskich w diecezji lubelskiej, na przykład do parafii Prawno ks. Polikarpa Mokrskiego⁶¹, do parafii Kraśnik w charakterze wikariusza ks. Stanisława Gródeckiego, na administratora parafii Łańcuchów ks. Dominika Wyrzykowskiego, a na wikariat do parafii Czemierniki ks. Stanisława Roupperta⁶².

Od 11 lipca 1919 r. częścią diecezji łucko-żytomierskiej, która dotychczas podlegała administracji biskupa lubelskiego, zarządzał ks. Leopold Szuman, proboszcz parafii w Łucku⁶³.

Granice oraz rozwój sieci parafialnej i dekanalnej diecezji łuckiej w latach 1920–1939

Po burzliwym okresie rewolucji październikowej oraz wojny polsko-bolszewickiej na Wołyniu porozumienie pokojowe w Rydze, zawarte między Polską a Rosją i Ukrainą 18 marca 1921 r.⁶⁴, pozwoliło na ostateczne określenie jego przynależności państwowej oraz umożliwiło przeprowadzenie podziału terytorium dawnych Kresów Wschodnich. Już na mocy ustawy

⁵⁴ Tamże, k. 11; „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, I 1919, 5, s. 156; *Katalog kościołów [...] 1920–1921*, s. 289.

⁵⁵ R. Dzwonkowski, *Losy duchowieństwa katolickiego*, s. 498. W biogramie ks. Warpechowskiego nie ma informacji o jego posłudze duszpasterskiej w parafii Łokacze.

⁵⁶ AAL, Akta Kurii Biskupiej w Lublinie, Akta dotyczące czasowego zarządu częścią Diecezji Łucko-Żytomierskiej, sygn. Rep 61 B I 3, k. 12.

⁵⁷ *Katalog kościołów [...] 1920–1921*, s. 287.

⁵⁸ AAL, Akta Kurii Biskupiej w Lublinie, Akta dotyczące czasowego zarządu częścią Diecezji Łucko-Żytomierskiej, sygn. Rep 61 B I 3, k. 42–43.

⁵⁹ J. Borzęcki, *Pokój ryski 1921 roku i kształtowanie się międzywojennej Europy Wschodniej*, Warszawa 2012, s. 57.

⁶⁰ AAL, Akta Kurii Biskupiej w Lublinie, Akta dotyczące czasowego zarządu częścią Diecezji Łucko-Żytomierskiej, sygn. Rep 61 B I 3, k. 10, 22, 24,

⁶¹ *Wiadomości Diecezjalne Lubelskie I* (1919), Nr 6, s. 190–191.

⁶² *Wiadomości Diecezjalne Lubelskie I* (1919), Nr 8, s. 255–256. Poza osobą ks. Dominika Wyrzykowskiego, pozostałych trzech kapłanów nie odnajdujemy wśród duchowieństwa diecezji łuckiej po 1920 r. *Katalog kościołów [...] 1920–1921*, s. 322 (Wyrzykowski Dominik, administrator parafii Turzysk w latach 1920–1921).

⁶³ AAL, Akta Kurii Biskupiej w Lublinie, Akta dotyczące czasowego zarządu częścią Diecezji Łucko-Żytomierskiej, sygn. Rep 61 B I 3, k. 44–45; J. Filipowicz, *Album kapłanów*, s. 29; *Katalog kościołów [...] 1920–1921*, s. 317.

⁶⁴ Szczegółowy przebieg linii granicznej określał artykuł drugi traktatu ryskiego. Z.G. Kowalski, *Granica ryska*, w: *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach. Studia*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1998, s. 127–139; J. Borzęcki, *Pokój ryski*, s. 350–351, 353. Ostatecznie granica polsko-sowiecka została wytyczona w terenie do końca 1922 r. Polakom zależało na terytoriach leżących pomiędzy Włocławczyzną a Galicją Wschodnią (Zachodni Wołyń i Zachodnia Białoruś), szczególnie na strategicznej linii kolejowej Baranowicze–Luniniec–Sarny–Równe.

z 4 lutego 1921 r. o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej zostało utworzone województwo wołyńskie z siedzibą w Łucku, składające się początkowo z dziewięciu powiatów (włodzimierskiego, horochowskiego, dubieńskiego, kowelskiego, krzemienieckiego, łuckiego, lubomelskiego, ostrońskiego i rówieńskiego). Województwo to w chwili powstania zajmowało nieco mniej niż połowę dawnej guberni wołyńskiej (jej zachodnią część) według jej granic sprzed 1914 r.⁶⁵

W 1924 r. powstały kolejne powiaty zdołbunowski i kostopolski. Rok później uległ likwidacji powiat ostroński⁶⁶. W 1930 r. województwo wołyńskie powiększyło się o powiat sarnieński, który został wyłączony z województwa poleskiego. Jego powierzchnia wynosiła wtedy 35 754 km², dając mu drugie miejsce w Polsce pod względem wielkości⁶⁷. To przeniesienie było podyktowane względami kościelno-politycznymi. Taką reorganizację granic zaproponowały już w 1924 r. władze województwa poleskiego, które mając na swoim terenie części trzech diecezji (wileńskiej, mińskiej i łucko-żytomierskiej), dążyły do tego, aby obszary województw wschodnich wchodziły w skład jednej lub co najwyżej dwóch diecezji. Taka reorganizacja miała im zapewnić większy wpływ na obsadzenie stanowisk parafialnych oraz usprawnić łączność i współpracę z władzami diecezjalnymi⁶⁸. Do tego też dążono w kręgach rządowych, postulując przy okazji dyskusji nad projektem konkordatu, aby przy rozgraniczaniu starych i tworzeniu nowych

diecezji Stolica Apostolska miała na uwadze możliwe zbliżenie granic diecezji z granicami województw⁶⁹.

W 1927 r. diecezja łucka obejmowała teren województwa wołyńskiego, a ponadto z województwa poleskiego: cały powiat sarnieński, dwie parafie (Kamień Koszyrski i Wielka Głusza) w powiecie koszyrskim oraz jedną parafię Wojtkiewicz w powiecie stolińskim⁷⁰.

W 1932 r., po reorganizacji granic województwa wołyńskiego, na terenie diecezji łuckiej znajdowały się powiaty: dubieński, horochowski, kostopolski, kowelski, krzemieniecki, lubomelski, łucki, rówieński, sarnieński, włodzimierski, zdołbunowski. Ponadto trzy parafie diecezji łuckiej wciąż położone były na terenie dwóch powiatów województwa poleskiego. Parafie Kamień Koszyrski i Wielka Głusza z dekanatu kowelskiego znajdowały się w powiecie Kamień Koszyrski, a parafia Wojtkiewicz (Słobódka) z dekanatu sarnieńskiego w powiecie stolińskim⁷¹.

Ustalone ostatecznie w latach 1919–1923 granice polityczne odrodzonego państwa polskiego nie pokrywały się zatem z granicami diecezji polskich. Problem ten dotyczył także diecezji łuckiej, której terytorium zostało przecięte granicą polityczną.

Plan reorganizacji podziału terytorialnego Kościoła w Polsce miał rozstrzygnąć tak istotne kwestie, jak korekty granic metropolii i diecezji już istniejących, tworzenie nowych czy przeniesienie niektórych

⁶⁵ W. Mędrzecki, *Przemiany społeczne i polityczne*, s. 181.

⁶⁶ B. Kuklik, *Podział terytorialny Polski po 1918 r.*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, 18, 2005, s. 46; W. Mędrzecki, *Przemiany społeczne i polityczne*, s. 181.

⁶⁷ G. Hryciuk, *Przemiany narodowościowe*, s. 48–49.

⁶⁸ Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [dalej: MWRIOP], Dep. V. Wyznań Religijnych. Referat Wyznań Katolickich, Biskupstwa, konsystorze, kapituły i dziekanaty – sprawy ogólne, normatywne i zbiorowe dotyczące wielu diecezji, 1919–1938, sygn. rkps 441, sygn. mf. 9435, k. 133–135.

⁶⁹ Archiwum Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych (Pontificium Institutum Studiorum Ecclesiasticorum) w Rzymie, Akta Ambasady RP przy Stolicy Apostolskiej. Dział III, Stosunki Stolicy Apostolskiej z Polską 1921–1924, sygn. 122, k. 202.

⁷⁰ AAN, MWRIOP, Dep. V. Wyznań Religijnych. Referat Wyznań Katolickich, Biskupstwa, konsystorze, kapituły i dziekanaty – sprawy ogólne, normatywne i zbiorowe dotyczące wielu diecezji, 1919–1938, sygn. rkps 441, sygn. mf. 9435, k. 138; G. Hryciuk, *Przemiany narodowościowe*, s. 49.

⁷¹ AAN, MWRIOP, Dep. V. Wyznań Religijnych. Referat Wyznań Katolickich, Biskupstwa, konsystorze, kapituły i dziekanaty – sprawy ogólne, normatywne i zbiorowe dotyczące wielu diecezji, 1919–1938, sygn. rkps 441, sygn. mf. 9435, k. 310.

siedzib biskupich do miast centralnie położonych w odnośnych diecezjach⁷².

Biskup łucko-żytomierski Ignacy Dubowski⁷³ nie mógł pogodzić się z utratą części swojej diecezji, której stolicę wraz z rezydencją biskupów i kurii musiano przenieść z Żytomierza, pozostałego po stronie sowieckiej, do przyłączonego do Polski Łucka⁷⁴. Zanim jeszcze diecezja łucko-żytomierska utraciła znaczną część swojego terytorium, bp Dubowski zwrócił się 20 maja 1920 r. z odezwą do sejmu, pisząc m.in.: „Jako Biskup Łucko-Żytomierskiej Diecezji, do której należy Ziemia Wołyńska, czuję się w obowiązku, w chwili gdy się ustalają granice wschodnie Państwa, wypowiedzieć słów kilka o składzie ludności z pasa pogranicznego.

Jeżeli powiaty kowelski, włodzimierski i in. Wołyńia otrzymały już zaszczyt należeć do Polski, to moim zdaniem tym bardziej powinny być wcielone w skład Państwa Polskiego powiaty żytomierski, zwiachelski, owrucki i berdyczowski gub. kijowskiej.

[...] proszę, aby moja petycja była zapisana do dziennika obrad sejmowych, bo nie chcę brać wobec historii odpowiedzialności za to, że jako Biskup tamtejszy nie podniosłem głosu w obronie tego, co jest sprawiedliwe, by przynajmniej te trzy powiaty dołączyć do Polski”⁷⁵.

Rok przed ustaleniem nowej granicy wschodniej diecezji łuckiej zaprowadzono na jej linii nieznaczną korektę. Polegała ona na wyłączeniu z granic diecezji łuckiej czterech parafii z liczbą 33 426 wiernych: Nowy Zawód (6580), Puliny (10 838), Pokostówka (8000), Połonne (8008) i wcieleniu ich do diecezji żytomierskiej. Trzy

pierwsze parafie znalazły się w dekanacie żytomierskim, natomiast parafia Połonne w dekanacie Lubar. Zaznaczyć należy, że przed 1894 r. parafia Puliny oraz wówczas nieparafialne miejscowości: Pokostówka i Nowy Zawód znajdowały się w granicach diecezji żytomierskiej, a dopiero pomiędzy rokiem 1894 a 1902 zostały przyłączone do diecezji łuckiej⁷⁶. W 1920 r. powróciły do diecezji żytomierskiej.

W połowie 1920 r. na skutek erygowania bądź reerygowania nowych parafii zaszła potrzeba powołania do życia dwóch nowych dekanatów: koreckiego i sarnieńskiego. Pierwszy został wydzielony z dekanatu Nowogród Wołyński, a drugi powstał z podziału dekanatu łuckiego⁷⁷. Na początku 1920 r. zarówno dekanat nowogrodzko-wołyński, jak i łucki posiadały największą liczbę wiernych, co zapewne stanowiło drugi ważny argument za ich podziałem. Liczbę wiernych i parafii w dekanatach na początku 1920 r. przedstawia poniższa tabela.

Tabela 2. Liczba parafii i wiernych w dekanatach diecezji łuckiej na początku 1920 r.

Dekanat	Liczba parafii	Liczba wiernych
Dubno	7	20 259
Kowel	10	22 587
Krzemieniec	8	21 459
Łuck	11	33 976
Nowogród Wołyński	15	83 770
Ostróg	5	18 681
Równe	9	25 058
Stary Konstantynów	8	33 157
Włodzimierz	11	24 019
Zasław	4	20 717
Ogółem	88	303 683

Źródło: oprac. własne na podstawie: *Elenchus Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesium Luceoriensis et Żytomiriensis Anno Domini [1920], passim* i s. 76

⁷² H.E. Wyczawski, *Kościół w odrodzonym państwie polskim (1918–1939). Ogólna sytuacja w Kościele Powszechnym i w Państwie Polskim, w: Historia Kościoła w Polsce, t. 2: 1764–1945, cz. 2: 1918–1945, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań–Warszawa 1979, s. 5–12; tenże, *Organizacja kościelna*, w: tamże, s. 26.*

⁷³ *Listy pasterskie ks. dr Ignacego Dub-Dubowskiego biskupa filippolitańskiego byłego biskupa łuckiego i żytomierskiego*, Warszawa 1927 (tam życiorys Dubowskiego).

⁷⁴ M. Dębowska, *Organizacja Kurii Biskupiej*, s. 389.

⁷⁵ *Listy pasterskie*, s. 73–75.

⁷⁶ *Katalog kościołów [...] Instytucje*, s. 11.

⁷⁷ Tamże, s. 10; *Katalog kościołów [...] 1920–1921*, s. 11; L. Popek, *Świątynie Wołyńia*, s. 17.

Powojenny proces powiększania liczby dekanatów i dzielenia parafii rozległych terytorialnie lub posiadających dużą liczbę wiernych dokonywał się we wszystkich diecezjach w Polsce⁷⁸, natomiast w łuckiej, podobnie jak w innych diecezjach kresowych zamieszkałych przez ludność mieszaną wyznaniowo, miał on szczególnie znaczenie z uwagi na występowanie bardzo rozległych parafii łańskich, gęsto otoczonych cerkwiami greckokatolickimi i prawosławnymi.

Uznanie decyzją ambasadorów z 15 marca 1923 r. wschodniej granicy Polski ustalonej na mocy traktatu ryskiego skutkowało dla diecezji łuckiej utratą znacznej części terytorium, która pozostała po stronie sowieckiej. Utracony obszar obejmował trzy dekanaty: Nowogród Wołyński, Stary Konstantynów i Zasław z łączną liczbą 29 parafii (w tym trzech filialnych) i 110 518 wiernych⁷⁹. Ich zestawienie zawiera tabela 3.

W granicach diecezji łuckiej pozostało w 1922 r. dziewięć dekanatów z osiemdziesięcioma parafiami, 29 wikariatami i trzema rektoratami⁸⁰.

W 1924 r. utworzono dwa nowe dekanaty: horochowski wydzielony z dekanatu włodzimierskiego i kostopolski wydzielony z dekanatu rówieńskiego⁸¹. Tym samym liczba dekanatów wzrosła do jedenastu: Dubno, Kowel, Krzemieniec, Łuck, Równe, Włodzimierz, Ostróg, Korzec, Sarny, Horochów, Kostopol.

W tym czasie, w diecezji łuckiej dominowały parafie posiadające od 2 do 4 tys.

wiernych, występujące w liczbie 38, następnie parafie liczące do 2 tys. dusz, których było 29 i parafie największe powyżej 4 tys. wiernych, których wykazano 13 (Łuck, Szumsk, Dubno, Ołyka, Korzec, Niewirków, Kowel, Luboml, Ostróg, Bereźne, Równe, Włodzimierz, Włodzimierz)⁸².

Zgodnie z artykułem IX konkordatu zawartego 10 lutego 1925 r.⁸³ żadna część Rzeczypospolitej nie mogła być zależna od biskupa rezydującego poza granicami państwa, co oznaczało ograniczenie terytoriów diecezji do granic państwa polskiego⁸⁴. Skutkowało to utratą jurysdykcji biskupa Dubowskiego nad diecezją żytomierską i tą częścią diecezji łuckiej, która pozostała poza granicami Polski.

Wydana 28 października 1925 r. bulla cyrkumskrypcyjna *Vixdum Poloniae unitas* określiła nowe granice metropolii, archidiecezjom i diecezjom polskim. Rozwiązała unię personalną diecezji łuckiej i żytomierskiej oraz włączyła diecezję łucką w granice metropolii lwowskiej⁸⁵.

Na początku 1926 r. w granicach diecezji łuckiej funkcjonowało jedenaście dekanatów (Dubno, Kowel, Krzemieniec, Łuck, Równe, Włodzimierz, Ostróg, Korzec, Sarny, Horochów, Kostopol), 99 parafii z liczbą 197 569 wiernych⁸⁶.

W latach 1928–1936 znaczący wzrost liczby nowych parafii spowodował podział dotychczasowych dekanatów i wydzielenie z nich sześciu nowych. I tak w 1928 r. z podziału dekanatu kowelskiego powstał

⁷⁸ H.E. Wyczawski, *Kościół w odrodzonym państwie*, s. 36.

⁷⁹ Leon Popek podaje liczbę dwudziestu parafii diecezji łuckiej pozostałych po stronie radzieckiej, L. Popek, *Świątynie Wołynia*, s. 16. Maria Dębowska podaje liczbę 28 parafii, M. Dębowska, *Diecezja łucka za rządów biskupa Adolfa Piotra Szelągka*, s. 53.

⁸⁰ AAN, MWRiOP, Dep. V. Wyznań Religijnych. Referat Wyznań Katolickich, Biskupstwa, konsystorze, kapituły i dziekanaty, sporządzenie mapy wyznania katolickiego, korespondencja z kuriami 1921–1938, sygn. rkps 442, sygn. mf. 9436, k. 147 (dane na temat parafii pozostałych w 1922 r. w diecezji łuckiej).

⁸¹ *Katalog kościołów [...] Instytucje*, s. 10; *Katalog kościołów [...] 1920–1921*, s. 12; L. Popek, *Świątynie Wołynia*, s. 17.

⁸² AAN, MWRiOP, Dep. V. Wyznań Religijnych. Referat Wyznań Katolickich, Biskupstwa, konsystorze, kapituły i dziekanaty, sporządzenie mapy wyznania katolickiego, korespondencja z kuriami 1921–1938, sygn. rkps 442, sygn. mf. 9436, k. 148–152.

⁸³ S. Łukomski, *Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 roku pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, Łomża 1934; J. Wiślicki, *Konkordat polski z 1925 roku. Zagadnienia prawno-polityczne*, Poznań 1977, s. 272.

⁸⁴ H.E. Wyczawski, *Kościół w odrodzonym państwie*, s. 16; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)*, ABMK, 21, 1970, s. 358–359 [318–319].

⁸⁵ M. Malinowski, B. Kołosok, *Zarys dziejów diecezji łuckiej*, s. 23.

⁸⁶ *Elenchus Ecclesiarum et Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini [1926]*, s. 59.

Tabela 3. Terytorium diecezji łuckiej pozostałe poza granicami Polski w wyniku pokoju ryskiego 1921 r.

Dekanat według schematyzmu na rok 1925	Dekanat według schematyzmu na rok 1923	Parafia/filia	Liczba wiernych według schematyzmu na rok 1925
Nowogród Wołyński	Ostróg	Annapol	1129
	Nowogród Wołyński	Baranówka	2942
	Nowogród Wołyński	Barasze	3713
	Korzec	Berezdów	4704
	Nowogród Wołyński	Emilczyn	4540
	Korzec	Horodnica	3428
	Nowogród Wołyński	Miropol	5194
	Nowogród Wołyński	Nowogród Wołyński	10 641
	Nowogród Wołyński	Słoboda Czerniecka	5809
Stary Konstantynów	Stary Konstantynów	Bazalia	6335
	Stary Konstantynów	Butowce	1480
	Stary Konstantynów	Kraśń	3200
	Stary Konstantynów	Kulczyny	4000
	Stary Konstantynów	Kupiel	6078
	Stary Konstantynów	Stary Konstantynów	6000
	Stary Konstantynów	Teofipol	3050
	Stary Konstantynów	Tereszki filia par. Bazalia	brak
	Stary Konstantynów	Wołoczyska	6580
Zasław	Zasław	Białogródka	7060
	Zasław	Hryców filia par. Łabuń	brak
	Krzemieniec	Jampol	2685
	Ostróg	Krzywin	1521
	Ostróg	Kuniów	3200
	Ostróg	Lachowce	2000
	Zasław	Łabuń	4098
	Zasław	Sławuta	4251
	Zasław	Szepetówka filia par. Zasław	brak
	Zasław	Zasław	4833
	Zasław	Zasław Opieki św. Józefa	2047
Ogółem			110 518

Źródło: oprac. własne na podstawie: *Dioecesis Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Ecclesiae per Podoliam Anno Domini [1923]*; *Dioecesis Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Ecclesiae per Podoliam Anno Domini [1925]* (schematyzm wymienia parafie diecezji łuckiej odpadłe od Polski); *Elenchus Ecclesiarum et Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini [1926]*

dekanat lubomelski, w 1934 r. z części dekanatu dubieńskiego wydzielono dekanat berestecki, w 1935 r. z części parafii dekanatu sarnieńskiego utworzono dekanat włodziemiecki, a w 1936 r. powołano do życia dwa nowe dekanaty: Kamień Koszyrski (z części dekanatu kowelskiego) oraz Kołki (z części parafii należących do dekanatów: łuckiego, rówieńskiego i sarnieńskiego)⁸⁷.

Wzrost liczby dekanatów z jedenastu w 1926 r. do szesnastu w 1936 r. miał służyć lepszej organizacji pracy duszpasterskiej wśród wiernych, których liczba stale rosła – ze 197 569 w 1926 r. do 332 902 (w tym 11 425 obrządku wschodnio-bizantyjskiego) w roku 1939. Pomiedzy rokiem 1926 a 1938 możemy mówić o wzroście liczby wiernych diecezji łuckiej wszystkich obrządków o 68%⁸⁸, natomiast w przypadku samych katolików o 62%, a także o czterdziestoprocentowym wzroście liczby parafii łacińskich, których liczba w roku 1926 wyniosła 99, a w roku 1938 – 138⁸⁹.

Rozwój sieci parafialnej w diecezji łuckiej w latach 1920–1939 i jego uwarunkowania

Powojenny proces odbudowy i modernizacji Wołynia dokonywał się dynamicznie dzięki wysokim nakładom budżetowym państwa polskiego, samorządów, stowarzyszeń oraz wysiłkowi inwestycyjnemu osób indywidualnych. Podjęto wiele przedsięwzięć budowlanych, gospodarczych i społecznych mających przyspieszyć proces kształtowania się nowoczesnych wspólnot

narodowych, nadrobić zapóźnienia cywilizacyjne wynikające z represyjnej polityki Rosji carskiej, która przez wiele lat hamowała rozwój świadomości narodowej ludności Wołynia⁹⁰.

Ważką rolą przeciwdziałania rutenizacji poprzez propagowanie wyznania rzymskokatolickiego, utożsamianego na kresach wschodnich z polskością, przypadła biskupom, duchowieństwu i wiernym obrządku łacińskiego W wielu parafiach przeprowadzono remonty kościołów lub budowano nowe kaplice i świątynie. Znamienitym tego przykładem była budowa kościoła pw. św. Stanisława w Kowlu, wzniesionego ze składek społecznych, ale i subwencji państwowych jako votum za odzyskanie przez Polskę niepodległości i przynależność Wołynia do Rzeczypospolitej⁹¹.

Promowana przez władze budowa licznych świątyń na Wołyniu oraz akcja rewindykacji miała służyć umacnianiu polskości⁹².

Inicjatywę budowlaną przez całe dwudziestolecie międzywojenne podejmowali mieszkańcy Wołynia, w większości sami pozbawieni przez wojnę dachu nad głową, ale także napływający na jego tereny osadnicy cywilni i wojskowi⁹³ (w liczbie około

⁸⁷ Szczegółowo skład poszczególnych dekanatów przeanalizował Jan Szczepaniak, dlatego uznaliśmy, że nie będziemy powielać przebadanego już zagadnienia, natomiast odsyłamy do publikacji: *Katalog kościołów [...] Instytucje*, s. 14–16.

⁸⁸ Jan Szczepaniak na podstawie tych samych danych liczbowych, którymi dysponujemy, zaczerpniętych ze schematyzmów diecezjalnych za lata 1926–1938, obliczył przyrost liczby wiernych na 40,6%, por. *Katalog kościołów [...] Instytucje*, s. 13.

⁸⁹ Różnica została obliczona na podstawie statystyk zbiorczych zawartych w schematyzmach na rok 1926 i 1938, *Elenchus Ecclesiarum et Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini* [1926], s. 39; *Elenchus Ecclesiarum et Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini* [1938], s. 119.

⁹⁰ G. Hryciuk, *Przemiany narodowościowe*, s. 135. Zdaniem Mirosławy Papierzyńskiej-Turek poziom rozwoju procesów narodotwórczych na ziemiach zamieszkałych przez Ukraińców w Polsce nie był jednakowy. Na Wołyniu i innych obszarach poza Galicją Wschodnią był niższy niż na terenie Galicji Wschodniej. Więcej na ten integracji narodowej Ukraińców na Wołyniu i Galicji Wschodniej: M. Papierzyńska-Turek, *Religia i Kościół w ukraińskiej myśli politycznej w Polsce w latach 1918–1939*, w: *Polska – Polacy – Mniejszości narodowe*, [red. E. Grzeskowiak-Luczyk], Wrocław 1992, s. 329.

⁹¹ W. Mędrzecki, *Polacy i ich Wołyń 1921–1939*, „Niepodległość i Pamięć”, 15, 2008, 27, s. 131.

⁹² J. Marecki, *Rola i znaczenie Kościołów*, s. 46.

⁹³ Polskie władze liczyły na to, że osadnicy napływający z Polski Centralnej zmieniają proporcje narodowościowe ziem wschodnich oraz wpłyną na polonizację przynajmniej części ludności autochtonicznej. Wojskowi osiedlani wedle pierwotnych założeń wzdłuż pasa granicznego mieli stanowić oparcie dla polskiej administracji oraz przyczynić się do asymilacji ludności niepolskiej. Osadnicy mieli też zapobiegać przejmowaniu ziemi przez Białorusinów i Ukraińców. W rezultacie doprowadziło to do zaostrzenia się stosunków narodowościowych, bowiem chłopcy białoruscy i ukraińscy traktowali napływowych jako konkurentów do ziemi. Więcej na temat przyczyn konfliktów narodowościowych

7 tys. rodzin)⁹⁴. Do końca 1924 r. trwały intensywne powojenne ruchy migracyjne oraz usuwano skutki pożogi wojennej, odbudowywano domostwa, kościoły, budynki użyteczności publicznej.

Wraz z wejściem Wołynia w skład Drugiej Rzeczypospolitej rozpoczął się proces integracji struktur społecznych Wołynia z ogółem polskiego społeczeństwa⁹⁵. Ukształtowała się nowa hierarchia społeczna, na szczycie której znajdowała się grupa ziemiańska (arystokracja) uważająca się za bastion polskości i katolicyzmu na Kresach. Obejmowała arystokrację rodową i właścicieli większych majątków ziemskich, niemal wyłącznie narodowości polskiej. Z grupą tą utożsamiane było duchowieństwo⁹⁶. Na elitę majątkową niechętnie patrzyła najliczniejsza warstwa społeczna – ludność chłopska, zwłaszcza ukraińska, która mimo korzystania z pełni politycznych praw obywatelskich miała poczucie krzywdy i towarzyszyło jej przeświadczenie, że ponownie znalazła się pod władzą „polskich panów”⁹⁷. Dodatkowo nastroje niezadowolenia ludności ukraińskiej i białoruskiej ze statusu mniejszości narodowych podsycali Sowieci dążący do destabilizacji granicy ryskiej⁹⁸.

Struktura narodowościowa województwa wołyńskiego w świetle wyników spisu powszechnego z 1921 r. przedstawiała się następująco: Polacy – 266 tys. (16,9%), Ukraińcy – 1 mln 86 tys. (68,8%), Żydzi – 166 tys. (10,5%), Rosjanie – 10 tys. (0,6%), Niemcy – 25 tys. (1,6%), Czesi – 25 tys. (1,6%), ogółem – 1mln 578 tys. (100%)⁹⁹.

w publikacji: A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*, Wrocław 1979, s. 46–47.

⁹⁴ W. Mędrzecki, *Przemiany społeczne i polityczne*, s. 184; tenże, *Polacy na Wołyniu w okresie międzywojennym*, w: *Polacy i Kościół rzymskokatolicki na Wołyniu*, s. 14.

⁹⁵ W. Mędrzecki, *Przemiany społeczne i polityczne*, s. 183–184.

⁹⁶ H.E. Wyczawski, *Kościół w odrodzonym państwie*, s. 11.

⁹⁷ W. Mędrzecki, *Przemiany społeczne i polityczne*, s. 183–184; tenże, *Polacy na Wołyniu*, s. 19–20.

⁹⁸ J. Borzęcki, *Pokój ryski*, s. 389.

⁹⁹ W. Mędrzecki, *Przemiany społeczne i polityczne*, s. 181; tenże, *Województwo wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych*,

Liczba katolików obrządku łacińskiego wynosiła 180 117, prawosławnych 1 183 879, ewangelików 37 453, osób wyznania mojżeszowego 179 569¹⁰⁰.

Porównując dane z pierwszego i drugiego spisu powszechnego, zauważalny jest duży wzrost liczby mieszkańców województwa wołyńskiego w latach 1921–1931, prawie o jedną trzecią. Przyczyną tego, oprócz wysokiego przyrostu naturalnego (410 tys. osób) był dodatni bilans ruchów migracyjnych (wzrost o 104 tys. osób). Nadal bowiem trwała repatriacja głównie ukraińskiej ludności z obszarów ZSRR, a dodatkowo nasilił się napływ osób z zachodniej i centralnej Polski, skąd przyjechało blisko 81 tys. Polaków. Grupa repatriantów, która przybyła z obszarów sowieckich do województwa wołyńskiego w latach 1921–1922 liczyła 49 642 osoby i osiedliła się w pięciu powiatach: dubieńskim – 4135 osób, kowelskim – 15 169, lubomelskim – 4986, rówieńskim 12 603 i włodzimierskim – 5137¹⁰¹.

Na skutek ruchów migracyjnych, ale też konwersji na obrządek łaciński, pojawiła się pilna potrzeba organizacji opieki duszpasterskiej dla tej rzeszy wiernych, która tak licznie napłynęła do diecezji łuckiej w stosunkowo krótkim czasie. Obawiano się, że ludność ta będzie korzystała z opieki duszpasterskiej w świątyniach położonych najbliżej jej gospodarstw, a takimi bez wątpienia były cerkwie.

W połowie XIX w. na terenie prawie każdej parafii łacińskiej w diecezji łuckiej występowało po kilka cerkwi, np. w okręgu parafialnym rzymskokatolickiej parafii Bereźnica w dekanacie łuckim funkcjonowało jedenaście cerkwi, w parafii Dąbrowica trzynaście, w parafii Jałowicze jedenaście, w parafii Kołki 24,

społecznych i politycznych, Wrocław 1988, s. 69; G. Hryciuk, *Przemiany narodowościowe*, s. 136. Szczegółowe dane na temat stosunków społeczno-wyznaniowych na terenie diecezji łuckiej w okresie II RP w: L. Popek, *Świątynie Wołynia*, s. 33–46.

¹⁰⁰ G. Hryciuk, *Przemiany narodowościowe*, s. 136.

¹⁰¹ Tamże, s. 138–141.

w parafii Włodzimierzec siedemnaście cerkwi¹⁰².

Warto przy tym zauważyć, że jeszcze w 1936 r. parafie łańskie posiadały w swoich okręgach (granicach) po kilkadziesiąt miejscowości. Najwięcej, bo 92 wsie obsługiwała parafia Zabłotce, po 91 wsi miały w swoim okręgu parafie Uściług i Włodzimierz, po 90 Stęzarzyce i Swojczów, po 89 Litwoiż i Sielec, po 88 Korytnica i Kalinówka¹⁰³. Obsługa duszpasterska odległych od kościoła parafialnego miejscowości była znacznie utrudniona.

W celu zapobieżenia odpływowi wiernych do innych wyznań czy obrządków niż obrządek łański zintensyfikowano od 1920 r. proces rozbudowy sieci parafialnej, a co za tym idzie przystąpiono do budowy wielu nowych kościołów i kaplic. Odbudowa struktur terytorialnych i administracyjnych diecezji łuckiej, ale też odrodzenie życia duszpasterskiego dokonywało się za rządów dwóch ordynariuszy diecezji łuckiej: biskupa Ignacego Dub Dubowskiego, kierującego diecezją od 1916 do 1925 r.¹⁰⁴, a od 1926 r. biskupa Adolfa Piotra Szelażka (do 1945 r.)¹⁰⁵.

Jednym z najważniejszych zadań, jakie stanęły przed bp. Dubowskim i jego następcą było erygowanie nowych parafii, a co się z tym wiąże budowa nowych kościołów i odbudowa zniszczonych budynków sakralnych, w tym także kaplic i rewindykowanych świątyń pocerkiwnych. W sprawach budowy nowych kościołów bp Dubowski wielokrotnie zwracał się do rządu polskiego, prosząc o finansowe wsparcie dla tego trudnego przedsięwzięcia. W każdym ze swoich pism wskazywał na ważkie znaczenie tworzenia nowych

parafii i budowania nowych świątyń w swojej diecezji dla umocnienia polskości i katolicyzmu na obszarach kresowych. Działania biskupa były zbieżne z polityką wyznaniową państwa, zgodnie z którą tworzenie nowych parafii oraz budowa łańskich kościołów i kaplic z punktu widzenia polskiej racji stanu posiadało priorytetowe znaczenie na obszarach narodowościowo mieszanym.

Jeszcze w czasie trwania wojny polsko-bolszewickiej, biskup łucki Ignacy Dubowski erygował piętnaście parafii. Trzy spośród nich funkcjonowały wcześniej jako parafie filialne. Ponadto dziewięć z piętnastu parafii zostało niejako przywróconych do życia, bowiem funkcjonowały one w diecezji łuckiej już na początku XIX w., lecz na skutek dwóch kasat dokonanych przez rządy carskie zostały zlikwidowane, a ich kościoły zamknięte. Niestety z powodu zburzenia części skonfiskowanych kościołów nie wszystkie parafie reerygowane mogły kontynuować swoją działalność przy dawnych świątyniach. Proces ich odzyskiwania w diecezji łuckiej rozpoczął się w 1917 r., kiedy rewindykowano dwa kościoły parafialne: Annopol i Kołodno, zajęte przez zaborcę rosyjskiego w 1891 i 1893 r.

Podstawę prawną powojennej akcji rewindykacji świątyń stanowiły dwa dokumenty. Pierwszy z nich to dekret Naczelnika Państwa z 16 grudnia 1918 r., oddający pod zarząd państwowy cały pocerkiwny majątek ruchomy i nieruchomy, a zatem cerkwie i dobra kościelne, opuszczone przez prawosławnych w wyniku ewakuacji podczas wojny. Drugim dokumentem było rozporządzenie wydane 22 października 1919 r. przez komisarza generalnego Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, nazwane ówczesnie „lex Żeligowski”, które dotyczyło ziem wschodnich, a więc obszaru na wschód od Bugu¹⁰⁶.

¹⁰² *Parafie, filie, kaplice i klasztory*, s. 64–72.

¹⁰³ *Elenchus Ecclesiarum et Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini* [1936], s. 113–116.

¹⁰⁴ Biogram biskupa ordynariusza łucko-żytomierskiego Ignacego Dubowskiego, w: F. Sznarbachowski, *Początek i dzieje*, s. 194–217.

¹⁰⁵ M. Dębowska, *Diecezja łucka za rządów biskupa Adolfa Piotra Szelażka*, s. 51–73; M. Malinowski, B. Kołosok, *Zarys dziejów diecezji łuckiej*, s. 60–61; F. Sznarbachowski, *Początek i dzieje*, s. 302–307.

¹⁰⁶ „Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich”, R. 1, 1919, nr 25: *Rozporządzenie (13884/232) Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich, dotyczące zwrotu duchowieństwu rzymsko-katolickiemu kościołów i kaplic, przerobionych na świątynie wyznania grecko-rosyjskiego*,

Ponadto uchwalona 17 marca 1921 r. konstytucja marcowa, w której stosunkom wyznaniowym poświęcono kilkanaście artykułów regulujących zagadnienie wolności sumienia i wyznania oraz równości obywateli i związków wyznaniowych, w artykule 115 stwierdzała, iż stosunek państwa do związków religijnych będzie określony w drodze ustawowej, po porozumieniu się z ich prawnymi reprezentacjami¹⁰⁷. Konstytucja kwietniowa z 1935 r. utrzymała w mocy wszystkie poprzednie postanowienia w sprawach wyznaniowych¹⁰⁸.

30 stycznia 1922 r. wyszło rozporządzenie rządowe pod nazwą „Tymczasowe przepisy o stosunku Rządu do Kościoła Prawosławnego w Polsce”, które zgodnie z zapisem art. 115 Konstytucji marcowej miało obowiązywać do chwili uchwalenia ustawy, normującej stosunek państwa polskiego do Kościoła prawosławnego. W sprawach majątkowych przepisy odsyłały do dalszej regulacji ustawowej¹⁰⁹.

Konkordat z 10 lutego 1925 r. w art. XXIV pkt 3 dawał Kościołowi katolickiemu prawo do ubiegania się o zwrot dóbr sekularyzowanych przez Rosję, Prusy i Austrię, a przejętych w 1918 r. przez państwo polskie. Zgodnie z konkordatem problem dóbr pokościelnych znajdujących się wówczas w posiadaniu państwa miał być rozstrzygnięty w osobnym układzie¹¹⁰. Dopiero 20 czerwca 1938 r. pomiędzy rządem a Stolicą Apostolską został podpisany

układ „w sprawie ziem, kościołów i kaplic pounickich, których Kościół katolicki pozbawiony został przez Rosję”. Za własność Kościoła katolickiego uznane zostały przez państwo te cerkwie i kaplice pounickie z plebaniami i cmentarzami, które w dniu podpisania układu znajdowały się w jego posiadaniu lub władaniu. Usankcjonowano w ten sposób samodzielny zabór świątyń dokonany w pierwszych latach niepodległości¹¹¹.

Najwięcej przypadków rewindykacji świątyń w diecezji łuckiej miało miejsce zaraz po wojnie, natomiast w kolejnych latach były one coraz rzadsze. Poniższa tabela przedstawia parafie erygowane w 1920 r. z wyszczególnieniem tych, które powstały przy świątyniach odzyskanych. Jak można zauważyć, liczba odzyskanych świątyń była niewielka. Ponadto w diecezji łuckiej, w przeciwieństwie np. do diecezji lubelskiej, odzyskiwano tylko te świątynie, które przed kasatą należały do łacinników. W przypadku diecezji lubelskiej rewindykacja dotyczyła świątyń pocerkiwnych. W latach 1918–1925 erygowano w diecezji lubelskiej 42 łacińskie parafie przy byłych cerkwiach unickich bądź prawosławnych, które rewindykowano i rekuncyliowano na świątynie rzymskokatolickie¹¹².

Reaktywując parafie, które w XIX w. uległy kasacji, mimo (w niektórych przypadkach) braku świątyń zniszczonych dekretemi carskimi, chciano nie tylko odtworzyć dawną sieć parafialną, co miało być symbolem odradzania się polskości, ale także zachować pamięć o okrucieństwach wyrządzonych narodowi polskiemu przez rosyjskiego zaborcę. Ponadto dzięki odzyskiwaniu kościołów zamienionych

s. 236; K. Krasowski, *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historycznoprawne*, Warszawa 1988, s. 139–140; M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*, Warszawa 1989, s. 324–325; E. Mironowicz, *Hierarchia i duchowieństwo w latach 1918–1939, w: Kościół prawosławny w Polsce dawniej i dziś*, red. L. Adamczuk, A. Mironowicz, Warszawa 1993, s. 84.

¹⁰⁷ M. Winiarczyk-Kossakowska, *Ustawy III Rzeczypospolitej o stosunku państwa do kościołów chrześcijańskich*, Warszawa 2004, s. 68; K. Krasowski, *Związki wyznaniowe*, s. 54–55; M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością*, s. 133–137.

¹⁰⁸ M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością*, s. 138.

¹⁰⁹ M. Winiarczyk-Kossakowska, *Ustawy III Rzeczypospolitej*, s. 69–70; M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością*, s. 142.

¹¹⁰ K. Krasowski, *Związki wyznaniowe*, s. 75, 150; J. Wisłocki, *Konkordat polski*, s. 276.

¹¹¹ M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością*, s. 352; K. Krasowski, *Związki wyznaniowe*, s. 166; M. Winiarczyk-Kossakowska, *Ustawy III Rzeczypospolitej*, s. 79; *Układ między Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską w sprawie ziem, kościołów i kaplic pounickich, których Kościół Katolicki pozbawiony został przez Rosję podpisany 20.6.1938 r.*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 21, 1939, 5, s. 179–183.

¹¹² J. Kumor-Mielnik, *Sieć dekanalna i parafialna (archi)diecezji lubelskiej w latach 1805–2005*, Lublin 2011, s. 218–221.

Tabela 4. Parafie diecezji łuckiej erygowane w 1920 r.

Parafie	Rok erygowania parafii
Boremel	1920
Ludwipol	1920
Siedliszcze	1920
Maciejów	1920
Opalin**	1920
Białozórka**	1920
Dederkały	1920
Katerburg	1920
Zofiówka	1920
Lachowce	1920
Czartorysk	1920
Zabłotce	1920
Uściług	1920, wcześniej filia parafii Korytnica
Mizocz	1920, wcześniej filia parafii Ostróg
Zdołbunów	1920, wcześniej filia parafii Tajkury

* **boldem** zaznaczono parafie ponownie erygowane przy kościołach rewindykowanych

** kościół nie został odzyskany, gdyż został zburzony przez zaborcę rosyjskiego, parafię erygowano przy innej świątyni

Źródło: oprac. własne na podstawie: Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej)*, „Nova Polonia Sacra”, t. 1, Kraków 1928, s. 1–312; *Kościoły łacińskie i unickie zabrane na cerkwie prawosławne w diecezji łuckiej, Łuck 1933*; *Listy pasterskie ks. dr Ignacego Dub-Dubowskiego biskupa filippolińskiego byłego biskupa łuckiego i żytomierskiego*, Warszawa 1927, s. 218–219; *Elenchus Ecclesiarum et Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini [1937]*; *Elenchus Ecclesiarum et Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini [1938]*

w XIX w. na cerkwie ludność nie była obciążona wysokimi kosztami budowy nowych, co niejednokrotnie przewyższało możliwości jednej wspólnoty parafialnej.

W latach 1921–1939 w granicach diecezji łuckiej powołano do życia 92 parafie. Spośród nich reerygowano dziesięć,

bowiem już w XIX w. funkcjonowały one w diecezji łuckiej: Drużkopol, Horyńród, Krupiec, Mielnica, Nowy Zahorów, Oleksiniec, Targowica, Warkowicze, Włodzimierz, Wyszogródek. Tylko w ośmiu przypadkach udało się świątynię rewindykować: Drużkopol, Mielnica, Nowy Zahorów, Oleksiniec, Targowica, Warkowicze, Włodzimierz, Wyszogródek. W Horyńrodzie po ponownym erygowaniu parafii funkcję kościoła parafialnego pełniła kaplica cmentarna, a w 1937 r. przystąpiono do budowy nowej świątyni, lecz jej nie zrealizowano. Z kolei kościół w parafii Krupiec, zamknięty w 1866 r. przez rząd carski i zamieniony na prawosławny, przez cały czas pozostawał w posiadaniu prawosławnych.

Wykaz parafii erygowanych bądź przywróconych do życia zawiera tabela 5.

Dodatkowo w 1921 r. trzy parafie filialne uzyskały samodzielny status: Sarny (dotychczas filia parafii Bereźnica), Binduga (filia parafii Luboml) i Tomaszgród (filia parafii Olewsk).

Analizując rozmieszczenie nowych parafii w ramach dekanatów funkcjonujących w roku 1938, możemy powiedzieć, że dążono do równomiernego zagęszczenia sieci parafialnej na terenie całej diecezji łuckiej, chociaż, jak obrazuje to mapa, więcej nowych parafii powstawało we wschodnich i południowych dekanatach.

Jak wielokrotnie podkreślały polskie władze, „rozbudowa wyznania rzymsko-katolickiego jest jednym z podstawowych czynników polityki narodowościowej na terenach narodowościowo mieszanych”¹¹³, dlatego należało erygować nowe parafie i „jak najwydatniej subsydiować budowę kościołów i kaplic” na Kresach Wschodnich, chociażby kosztem inwestycji na terenach rdzennie polskich¹¹⁴.

¹¹³ AAN, MWRIOP, Dep. V. Wyznani Religijnych. Referat Wyznani Katolickich, Budowa, remont i konserwacja kościołów i budynków parafialnych. Kredyty dla urzędów wojewódzkich 1921–1939, t. II, sygn. rkps 694, sygn. mf. 9688, k. 329.

¹¹⁴ Tamże, k. 328–329.

Tabela 5. Parafie diecezji łuckiej erygowane w latach 1921–1939

Parafia	Rok erygowania	Parafia	Rok erygowania	Parafia	Rok erygowania	Parafia	Rok erygowania
Nowy Zahorów	1921	Krupiec**	1927	Ochnówka (Kalinówka)	1934	Reginówka	1938
Horyńgród**	1922	Hruszwica		Sienkiewiczówka		Smyga	
Huta Stepańska		Kuty		Wyrka		Suraż	
Maniewiczze		Mielnica		Żytyń		Szack	
Potasznia		Pełcza		Klesów	Szepel		
Wacławówka		Rokitno		Łobaczówka	Antonowce		
Kiwerce		Słobódka (Wojtkiewiczze)		Małe Hołoby	Berezów		
Targowica	1923	Stawki		Stara Huta	Bereźce		
Warkowicze	Wielka-Głusza	Woronczyn		Buda Gruszevska			
Drużkopol	Zasmyki	Janowa Dolina		1936	Buhyń		
Annowoła	Hłuboczek	Nowe Gniezno	1937	Horynka	1939		
Chołoniewiczze	Kupieców	Chinocze		Hoszczka			
Kostopol	Lewacze	Chrynow		Kozaczki Hrynki			
Myszakowa	Ławrów	Czersk		Lisznia			
Noworadczyce	Oleksiniec	Jezioro		Matwiejowice			
Powursk	Testuhów	Poddębce		Niesuchojeże			
Stepangród	Wyszogródek	Aleksandrówka		Okopy			
Szelwów	Długoszyje	Bystrzyce		Rześniówka			
Poczajów	Ożenin	Cumań		Topcza			
Radów	Dermanka	Karasin		Uhorsk			
Rafałówka	1925	Drańcza Polska	1931	Karłowszczyzna	Zabłocie		
Rymacze	Pulemiec	Małyńsk	1938				
Włodzimierz (pojezuicki)	Stęzarzyce	1933		Niemowicze			
	Antonówka	1934		Perespa			

* *boldem* zaznaczono parafie ponownie erygowane przy kościołach rewindykowanych

** kościół nie został odzyskany, gdyż został zburzony przez zaborcę rosyjskiego, parafię erygowano przy innej świątyni

Źródło: oprac. własne na podstawie: Elenchus Ecclesiarum et Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini [1937]; Elenchus Ecclesiarum et Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini [1938]. Informacje o parafiach erygowanych w 1938 i 1939 r. pozyskano z publikacji: L. Popek, Świątynie Wołynia, t. 1, Lublin 1997. Wiadomości ze schematyzmów weryfikowano w oparciu o publikację: Katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji łuckiej (1926–1938). Instytucje diecezjalne, kościoły parafialne, filialne i kaplice, duchowieństwo parafialne i zakonne, oprac. M. Hałaburda, J. Szczepaniak, Kraków 2014, s. 10–16

Zaraz po zakończeniu działań wojennych przystąpiono do odbudowy zniszczonych kościołów, zarówno tych uszkodzonych działaniami wojennymi, jak i tych, które nieremontowane przez wiele lat z powodu restrykcyjnych przepisów carskich wymagały natychmiastowych prac naprawczych. W piśmie z 31 kwietnia 1924 r. bp Ignacy Dubowski zwrócił się do ministra WRiOP z prośbą o pomoc finansową na odbudowę świątyń zabytkowych, zniszczonych zrębem czasu i działaniami wojennymi. Wskazał na konieczność odbudowy kościoła w Zaturcach, Sokulu, Mielnicy, Borelu, Złoczówce i w Łucku – katedralnego¹¹⁵. W piśmie do ministra podkreślał znaczenie kościołów katolickich na kresach wschodnich, porównując je do twierdz, stale stojących na straży ducha religijnego i narodowego¹¹⁶.

Kolejne pismo w sprawie wsparcia finansowego podejmowanych restauracji i budowy kościołów bp Dubowski wystosował 20 stycznia 1925 r. ponownie wskazując na znaczenie religijne i polityczne odbudowy świątyń na wschodnich terenach Rzeczypospolitej. Ubolewał nad tym, że: „z jednej strony świątynie skonfiskowane pozostają w posiadaniu prawosławnych, z drugiej strony zniszczone szalejącą pożogą wojenną, z ruin dźwignąć się nie mogą i zrujnowane budzą wprost uczucia zgrozy, społeczeństwo zaś kresowe mimo dobrej woli, samo zniszczone przez wojnę i rząd zaborczy, zaradzić temu nie może”¹¹⁷. Do korespondencji biskup dołączył „Spis kościołów rzymskokatolickich na terenie diecezji łucko-żytomierskiej w granicach Rzeczypospolitej Polskiej, uszkodzonych, wymagających remontu, zrujnowanych i których budowę rozpoczęto”. Do kościołów uszkodzonych, wymagających remontu zaliczył: kościół katedralny w Łucku, parafialne w Sokulu, Jałowiczach,

Katerburgu, Boremlu i kościół kolegialny w Otyce. Zrujnowane kościoły zabytkowe, które biskup wymienił w piśmie do ministra, to parafialne w Zaturcach, Czartorysku, Złoczówce, Kisielinie i Mielnicy. W grupie 22 kościołów, których budowę rozpoczęto, wymienił parafialne w Annowoli, Radowie, Chołoniewiczach, Myszakowie, Szelwowie, Stefangrodzie, Zofiówce, Rożyszczach, Kiwercach, Kołkach, Opalinie, Noworadczykach, Koniuchach, Powursku, Rymaczach, Ludwipolu, Kowlu, Horyńgrodzie, Wacławówce (Huta Stepańska), Rokitnie, Kostopolu i Potaszni¹¹⁸.

Potrzeby budowlane diecezji, wyszczególnione w piśmie biskupa ze stycznia 1925 r., dotyczyły zaledwie jednego roku. Tymczasem łącznie w latach 1918–1939 zbudowano w diecezji łuckiej 46 kościołów parafialnych i jedną kaplicę parafialną. Odbudowano cztery świątynie parafialne, rozpoczęto budowę dziewięciu kościołów i trzech kaplic parafialnych. Co ważne, aż 28 świątyń było drewnianych, 24 murowane, w przypadku zaś jedenastu nie mamy informacji o materiale budowlanym. Warto zauważyć, że kościoły wzniesione przed rokiem 1918 na obszarze diecezji łuckiej był głównie murowane (wśród 84 świątyń tylko 13 było drewnianych)¹¹⁹.

Przewaga budowanych kościołów drewnianych nad murowanymi w diecezji łuckiej po 1918 r. wynikała z trzech czynników. Pierwszym z nich była powojenna drożyzna i hiperinflacja, która dotknęła także sektor budowlany, co spowodowało, że w budownictwie sakralnym wykorzystywano najtańszy budulec, czyli drewno. Ponadto było ono łatwo dostępne, bowiem nawet Ustawa sejmowa z dnia 28 lutego 1919 r. w sprawie zaopatrzenia ludności

¹¹⁸ Tamże, k. 387–388.

¹¹⁹ Obliczenia własne na podstawie: *Elenchus Ecclesiarum et Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini* [1937]; *Elenchus Ecclesiarum et Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini* [1938].

¹¹⁵ Nazwy miejscowości podano według zapisu źródłowego, tamże, k. 369.

¹¹⁶ Tamże, k. 369–370.

¹¹⁷ Tamże, k. 385–387.

w drzewo budulcowe i opałowe¹²⁰ z wydanym do niej rozporządzeniem z 3 lutego 1920 r. gwarantowała przydział drewna z lasów państwowych na odbudowę m.in. kościołów¹²¹. Trzeci powód budowy licznych kościołów drewnianych na Kresach Wschodnich przedstawił arcybiskup metropolita warszawski kardynał Aleksander Kakowski w piśmie do ministra WRiOP z 8 czerwca 1926 r., zaznaczając, że w bardzo wielu miejscowościach Polesia i Wołynia ludność katolicka nie posiada środków dostatecznych do wznoszenia budowli murowanych, nie ma tam też dostatecznej liczby cegielni, natomiast istnieje duża ilość budulca drzewnego, także w lasach państwowych, który powinien być przeznaczony na budowę kościołów na terenach wschodnich celem „zrealizowania planu stworzenia punktów obronnych przeciwko szerzeniu się sztundy i innych herezji”¹²². Pismo kardynała było także apelem do ministra o wycofanie z projektu nowego prawa budowlanego przepisu dotyczącego zakazu budowy kościołów drewnianych.

Niestety niewiele informacji posiadamy o liczbie zbudowanych kaplic, które licznie powstawały w tym okresie. Na podstawie opisów zawartych w schematyzmach diecezji łuckiej możemy powiedzieć, że w latach 1918–1939 powstało ich co najmniej piętnaście. Dla porównania w latach 1923–1939 na obszarze archidiecezji lwowskiej suma kościołów i kaplic mszalnych odbudowanych, nowo wybudowanych oraz będących w budowie wyniosła 418, w tym 39 kościołów parafialnych zbudowanych i 12 odbudowanych. Rocznie liczba kościołów i kaplic mszalnych archidiecezji

lwowskiej powiększała się o 26 obiektów sakralnych¹²³.

Mimo napływu subwencji i zapomóg państwowych na budowę nowych kościołów w diecezji łuckiej, środki te wciąż były niewystarczające z uwagi na ogromne rozmiary akcji budowlanej. Biskup łucki Adolf Szelażek wielokrotnie zwracał się do MWRiOP o wyasygnowanie dodatkowych zapomóg i kredytów z Banku Gospodarstwa Krajowego¹²⁴. We wrześniu 1935 r. prosił o przyspieszenie wypłaty zapomogi na budowę i remont dwudziestu kościołów, m.in. w Zasmyskach, Uściłogu, Małych Hołobach, Skurczach, Stepaniu, Złoczówce, Kisielinie, Sienkiewiczówce, Karłowszczyźnie, Białozórce, Szumbarze, Maniewiczach, Łobaczówce czy Piszczu. Uzasadniał, że każda z tych parafii z powodu ogólnego zubożenia nie poradzi sobie bez wsparcia środków państwowych¹²⁵.

Sprawa pomocy państwa w odbudowie zniszczonych świątyń i budynków kościelnych została mocno zaakcentowana już na początku 1919 r. przez bp. Szelażka, wówczas sufragana płockiego, jak również podczas dyskusji nad projektem konkordatu z 1925 r. Biskup Szelażek, będąc naczelnikiem Wydziału Wyznania Katolickiego w Departamencie Wyznań Religijnych w MWRiOP¹²⁶, w piśmie z 1919 r. zwrócił się do ministra WRiOP z prośbą o wsparcie finansowe dla zrujnowanych świątyń katolickich położonych w diecezjach na terenie byłego zaboru rosyjskiego. Zwracał uwagę na skalę zniszczeń, pisząc: „Pożoga wojenna zostawiła swe ślady przede wszystkim na świątyniach katolickich. Strony wojujące

¹²⁰ „Dziennik Praw”, 1919, poz. 229, nr 20, s. 374; Cz. Krawczak, *Prawo budowlane na ziemiach polskich od połowy XVIII wieku do 1939 roku*, Poznań 1975, s. 117.

¹²¹ „Dziennik Ustaw”, 1920, poz. 76, nr 14, s. 171; Cz. Krawczak, *Prawo budowlane*, s. 117.

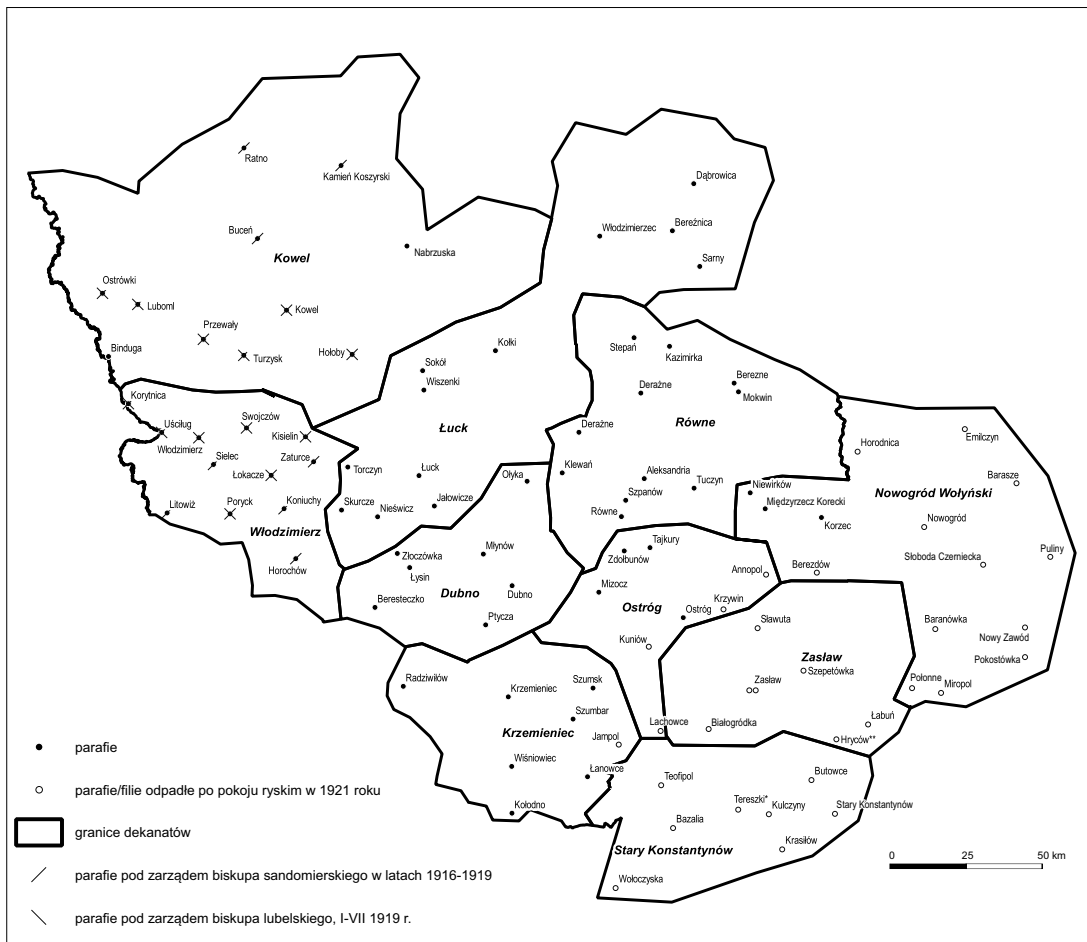
¹²² AAN, MWRiOP, Dep. V. Wyznań Religijnych. Referat Wyznań Katolickich, Budowa, remont i konserwacja kościołów i budynków parafialnych. Sprawy ogólne 1919–1937, sygn. rkps 692, nr mf. B 9686, k. 218.

¹²³ Tamże, k. 431–438.

¹²⁴ AAN, MWRiOP, Dep. V. Wyznań Religijnych. Referat Wyznań Katolickich, Budowa, remont i konserwacja kościołów i budynków parafialnych. Wypłata konkordatowych funduszy budowlanych 1924–1939 /40/, sygn. rkps 695, sygn. mf. 9689, k. 102–161 (sprawy przyznawania zapomóg na budownictwo w diecezji łuckiej).

¹²⁵ Tamże, k. 102–103.

¹²⁶ O stanowisku biskupa Szelażka w MWRiOP wzmiankuje także F. Sznarbachowski, *Początek i dzieje*, s. 305.

Mapa 1. Diecezja łucka.

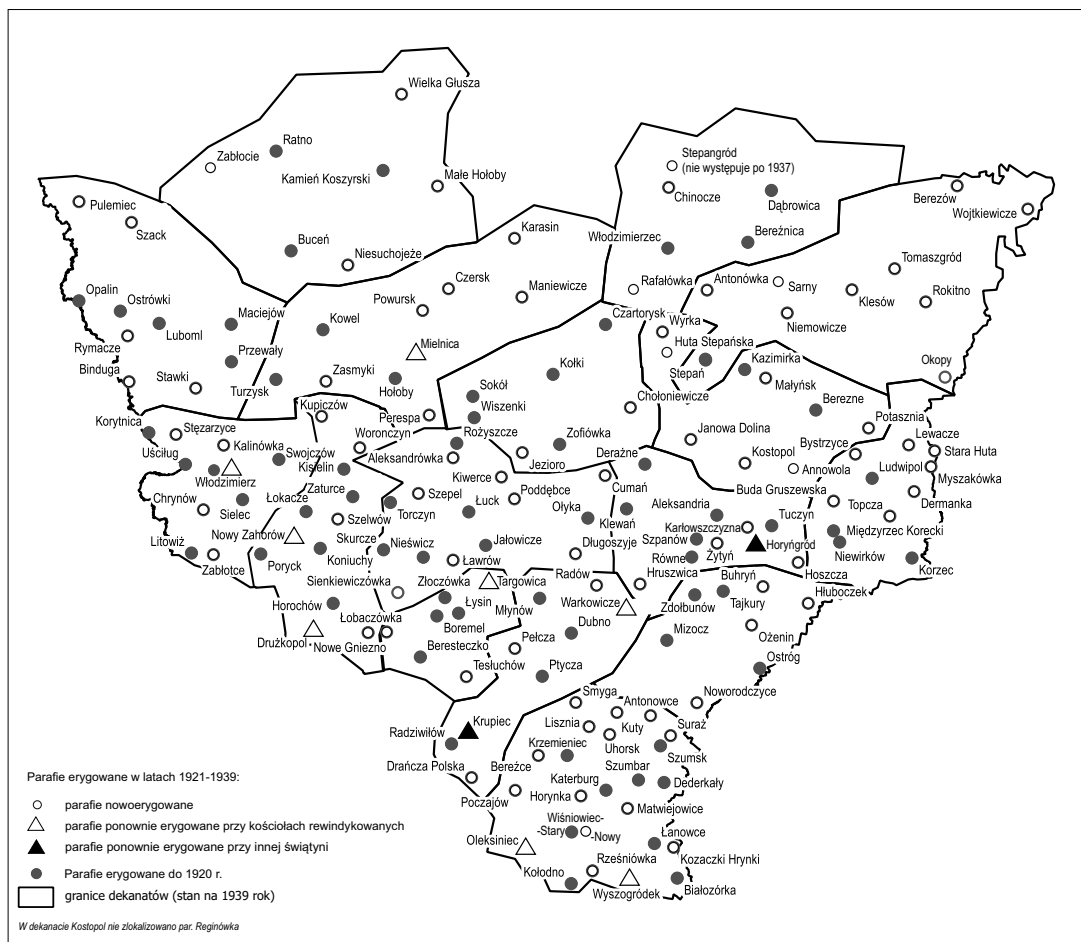
Źródło: oprac. własne

niszczyły te budowle pod pozorem usuwania oparcia dla przeciwnika w działaniach wojennych. Szczególnie wojska moskiewskie względami militarnymi pokrywały barbarzyńską w rzeczy samej chęć burzenia tych filarów życia narodowego. Cofające się z Polski armie rosyjskie rujnowały kościoły katolickie [...]. Zebrane przez Departament Wyznań wykazy szkód wojennych w zakresie budynków kościelnych przedstawiają sumę przeszło sześciu i pół miliona rubli. Znaczną część tej sumy stanowią świątynie [...]. Ludność katolicka znajduje się z tego powodu w niezmiernie

trudnym położeniu co do zaspokajania swoich potrzeb religijnych¹²⁷.

W 1938 r. wojewoda wołyński Aleksander Hauke-Nowak apelował do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o zwiększenie subwencji dla diecezji łuckiej na remonty i budowę świątyń katolickich oraz o spowodowanie zwiększenia liczby parafii i etatów księży katolickich na terenie Wołynia. Treść jego pisma wyjątkowo dobrze oddaje potrzeby

¹²⁷ AAN, MWRIOP, Dep. V. Wyznań Religijnych. Referat Wyznań Katolickich, Budowa, remont i konserwacja kościołów i budynków parafialnych. Sprawy ogólne 1919–1937, sygn. rkps 692, nr mf. B 9686, k. 15–18.

Mapa 2. Parafie diecezji łuckiej erygowane w latach 1921–1939.

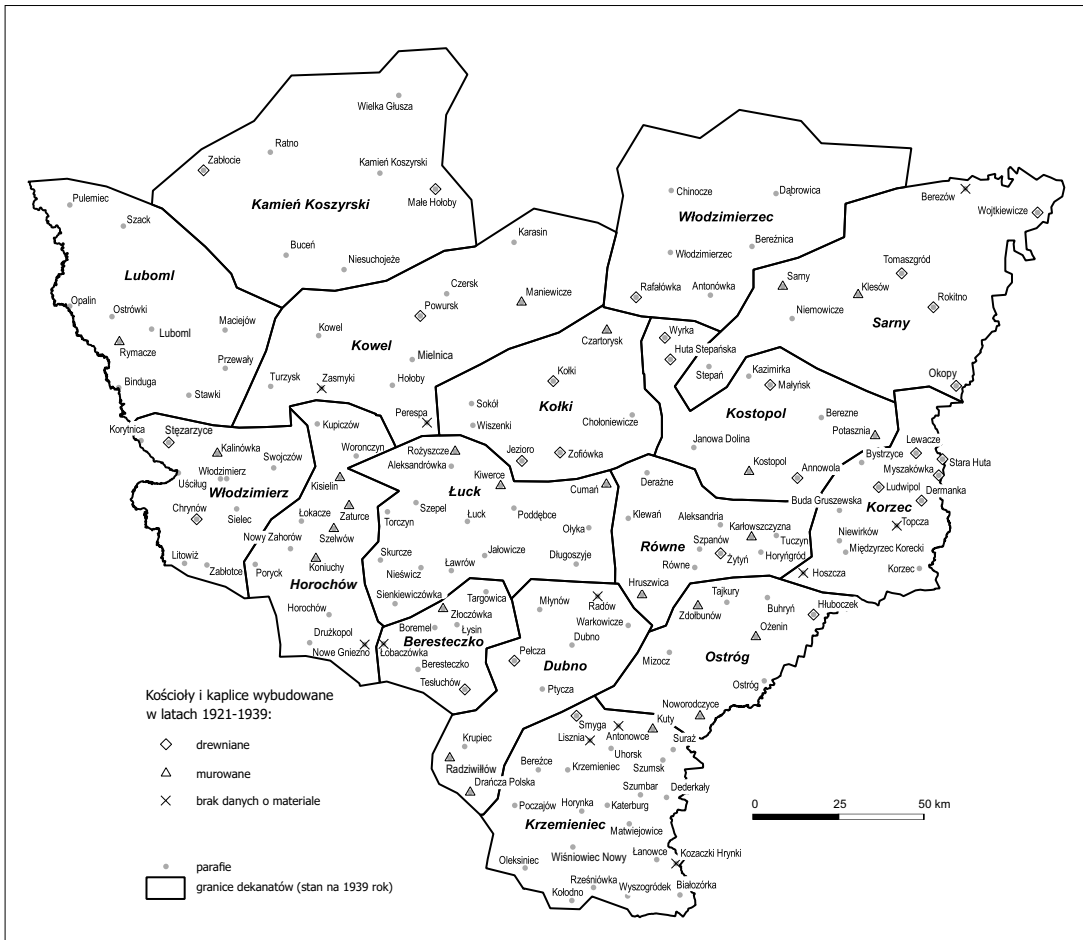
Źródło: oprac. własne

wiernych i duchowieństwa diecezji łuckiej, ale też podkreśla jej misję narodową i polityczną, której ciężar spoczywał na ludności polskiej. Wojewoda wołyński w prośbie do Ministerstwa pisał: „Jedną z najpoważniejszych przeszkód w rozprzestrzenianiu się i ugruntowaniu akcji odzyskania utraczonych w swoim czasie dusz czyli tzw. akcji rewindykacyjnej na Wołyniu, jest niedostateczna ilość kościołów i szczupłość etatu księży diecezji łuckiej. [...] Wydajna pomoc finansowa ze strony Państwa na remont i budowę kościołów oraz na erygowanie nowych parafii rzymskokatolickich i w związku z tym zwiększenie etatu księży

stanowi wprost konieczność państwową, jeśli chodzi o wzmocnienie i spotęgowanie żywiu polskiego na terenie tutaj [ejszego] województwa. [...] Kuria Biskupia w Łucku nie ma odpowiednich i większych sum na remont i budowę kościołów, jak również w bieżącym roku nie ma ona prawie dopływu świeżych sił duszpasterskich, zaś wytworzona sytuacja w związku z rewindykacją wymaga zwiększenia tych sił, co też stanowi poważną przeszkodę w omawianej sprawie”¹²⁸.

¹²⁸ AAN, MWRIOP, Dep. V. Wyznani Religijnych. Referat Wyznani Katolickich, Budowa, remont i konserwacja kościołów i budynków parafialnych.

Mapa 3. Kościoły i kaplice parafialne diecezji łuckiej wybudowane lub w stadium budowy w latach 1921–1939.
Źródło: oprac. własne

Z powodu niewystarczających środków finansowych na budowę kościołów w diecezji łuckiej wiele nowych parafii erygowano przy kaplicach dawnych bądź nowo wybudowanych, mających charakter tymczasowy (np. parafia Janowa Dolina, Czersk, Począjów, Woronczyn, Wielka Głusza, Pulemiec, Stawki, Długoszyje, Ławrów, Poddębce, Sienkiewiczówka, Chinocze)¹²⁹. Były także przypadki tylko formalnego istnienia parafii bez świątyni

(parafia Aleksandrówka, erygowana w 1938 r., parafie Buhryn i Buda Gruszevska erygowane w 1939 r.¹³⁰).

Podsumowując powyższe rozważania, można skonstatować, że zarówno proces kształtowania powojennych granic diecezji łuckiej, jak i rozbudowy jej sieci parafialnej i dekanalnej miał szeroki kontekst polityczny, społeczny i kulturowy, w którym zachodzące zmiany wpływały na dynamizm rozwoju łacińskiej sieci parafialnej

Kredyty dla urzędów wojewódzkich 1921–1939, t. II, sygn. rkps 694, sygn. mf. 9688, k. 439.

¹²⁹ *Elenchus Ecclesiarum et Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini* [1937], *passim*; *Elenchus Ecclesiarum et Cleri*

Saecularis et Regularis Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini [1938], *passim*.

¹³⁰ L. Popek, *Świątynie Wołynia*, s. 81, 136, 157.

oraz intensyfikację budownictwa kościołów i kaplic.

Przedstawienie oddziaływania ścierających się dwóch koncepcji: Romana Dmowskiego i Józefa Piłsudskiego na kształtowanie struktury społecznej Kresów Wschodnich, a przez to na zmianę warunków funkcjonowania diecezji łuckiej, z dodatkowym uwzględnieniem polityki wschodniej Watykanu, pozwoliłoby zrozumieć procesy społeczno-religijne zachodzące w zachodniej części dawnego województwa wołyńskiego, która przyłączona w 1921 r. do Polski, jednocześnie stała się (przy wydatnej „pomocy” Sowietów) terenem konfliktów narodowościowo-wyznaniowych.

Wspominając o polityce wschodniej Stolicy Apostolskiej, należy wyjaśnić sprawę odwołania w 1925 r. z funkcji ordynariusza łuckiego, bp. Ignacego Dub-Dubowskiego. Zdaniem Leona Popka i Marii Dębowskiej został on poproszony o rezygnację z kierowania diecezją łucką przez Stolicę Apostolską, prawdopodobnie dlatego, że był przeciwny zniesieniu unii personalnej Łucka i Żytomierza¹³¹.

Do tej argumentacji można dołączyć jeszcze zapytanie: czy sprawa rezygnacji bp. Dubowskiego ma związek z odsunięciem w tym samym roku od sprawowanej funkcji biskupa wileńskiego Jerzego Matulewicza (1918–1925), uważanego za Litwina (urodził się nieopodal Wilna). W dyskusji przedkonkordatowej, która toczyła się pomiędzy naczelnikiem Departamentu Politycznego Ministerstwa Spraw Zagranicznych Czesławem Andryczem a posłem polskim przy Watykanie hr. Władysławem Skrzyńskim wybrzmiewał problem obsady biskupstwa wileńskiego i obawy przed utworzeniem metropolii wileńskiej. Obstawano za wysunięciem kandydatury biskupa Polaka (proponowano bp. Jana Cieplaka). Ponadto próbowano nie dopuścić do utworzenia metropolii wileńskiej. Jak donosił Andrycz w korespondencji do posła Skrzyńskiego, uzyskano nawet w tej ostatniej sprawie poparcie bp. Adama Sapiehy i bp. Józefa Teodorowicza. Stano też na stanowisku niekreowania nowych centrów kościelnych na Kresach¹³². ■

Bibliografia

Źródła drukowane

Dioecesis Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Ecclesiae per Podoliam Anno Domini [1889, 1892, 1894, 1902, 1904–1907].

Dioecesis Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Ecclesiae per Podoliam Anno Domini [1921, 1923, 1925].

„Dziennik Praw” 1919, poz. 229, nr 20, s. 374.

„Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich”, R. 1, 1919, nr 25: *Rozporządzenie (13884/232) Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich, dotyczące zwrotu duchowieństwu rzymsko-katolickiemu kościołów i kaplic, przerobionych na świątynie wyznania grecko-rosyjskiego*.

„Dziennik Ustaw” 1920, poz. 76, nr 14, s. 171.

Elenchus cleri saecularis et regularis dioecesium Luceoriensis et Żytomiriensis pro Anno Domini 1802, w: M. Dębowska, *Diecezje łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2014, cz. 2: *Schematyzm diecezji łuckiej i żytomierskiej na rok 1802*, od s. 51.

Elenchus Ecclesiarum et Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini [1929–1938].

Elenchus Ecclesiarum et Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Luceoriensis pro Anno Domini [1926–1928].

¹³¹ M. Dębowska, *Diecezja łucka za rządów biskupa Adolfa Piotra Szelągka*, s. 54; patrz też przyp. 10.

¹³² Archiwum Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie, Akta Ambasady RP przy Stolicy Apostolskiej. Dział III, Stosunki Stolicy Apostolskiej z Polską 1921–1924, sygn. 122, k. 178–211.

- Elenchus Omnium Ecclesiarum et Universi Cleri Diocesis Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Camenecensis Anno Domini* [1910, 1914].
- Elenchus Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Diocesis Luceoriensis et Żytomiriensis Anno Domini* [1920].
- Opracowania
- Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 2: *Ziemie ruskie Korony*, t. 5: *Województwo wołyńskie*, Wrocław 1994 (wyd. 2 popr.).
- Borzęcki J., *Pokój ryski 1921 roku i kształtowanie się międzywojennej Europy Wschodniej*, Warszawa 2012.
- Chelmicki Z., *Łuckie biskupstwo obrządku łacińskiego*, w: *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, oprac. S. Gall i in., red. Z. Chelmicki, t. XXV–XXVI, Warszawa 1911, s. 115–118.
- Chojnowski A., *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*, Wrocław 1979.
- Chwalba A., *Przeegrane zwycięstwo. Wojna polsko-bolszewicka 1918–1920*, Wołowiec 2020.
- Dębiński K., *Ukaz tolerancyjny z dnia 30 kwietnia 1905 r. w diecezji lubelskiej. Wolność unitom. Porzucenia prawosławia*, Warszawa 1918.
- Dębowska M., *Diecezja łucka za rządów biskupa Adolfa Piotra Szelązka (1926–1945)*, w: *Sługa Boży biskup Adolf Piotr Szelązek. Życie, działalność i duchowość*, red. R. Dmowski, L. Zygnier, Ciechanów 2017, s. 51–73.
- Dębowska M., *Diecezje łucka i żytomiarska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2014.
- Dębowska M., *Organizacja Kurii Biskupiej w Łucku. Studium kancelaryjno-archiwoznawcze*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 71, 1999, s. 389–397.
- Dębowska M., *Organizacja Kurii Diecezjalnej w Łucku w latach 1919–1939*, w: *Kurie (archi)diecezjalne Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, red. M. Dębowska, Lublin 2016, s. 123–138.
- Dzwonkowski R., *Kościół katolicki w ZSSR 1917–1939. Zarys historii*, Lublin 1997.
- Dzwonkowski R., *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917–1939. Martyrologium*, Lublin 1998.
- Dzwonkowski R., *Religia i Kościół katolicki w ZSRS oraz w krajach i na ziemiach okupowanych 1917–1991. Kronika*, Lublin 2010.
- Filipowicz J., *Album kapłanów Dyecezji Łucko-Żytomiarskiej*, Kijów 1917.
- Hryciuk G., *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, Toruń 2005.
- Katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji łuckiej (1926–1938). Instytucje diecezjalne, kościoły parafialne, filialne i kaplice, duchowieństwo parafialne i zakonne*, oprac. M. Hałaburda, J. Szczepaniak, Kraków 2014 (Katalog Kościołów i Duchowieństwa Łacińskich Diecezji Kresowych [1798–1939]. Diecezja Łucka i Żytomiarska [oraz Diecezja Kamieniecka], t. 5).
- Katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji łuckiej (1926–1938). Zestawienie duchowieństwa, kościołów i miejscowości*, oprac. M. Hałaburda, J. Szczepaniak, Kraków 2014 (Katalog Kościołów i Duchowieństwa Łacińskich Diecezji Kresowych [1798–1939]. Diecezja Łucka i Żytomiarska [oraz Diecezja Kamieniecka], t. 6).
- Katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji łuckiej i żytomiarskiej (1850–1867)*, zes. A: *Ordynariusz, instytucje centralne diecezji łuckiej i żytomiarskiej, parafie diecezji łuckiej oraz indeks miejscowości diecezji łuckiej*, oprac. J. Szczepaniak, Kraków 2020.
- Katalog kościołów oraz duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego diecezji łuckiej i żytomiarskiej (1920–1921, 1923, 1925)*, oprac. J. Szczepaniak, Kraków 2014 (Katalog Kościołów i Duchowieństwa Łacińskich Diecezji Kresowych [1798–1939]. Diecezja Łucka i Żytomiarska [oraz Diecezja Kamieniecka], t. 4).
- Kościół łaciński i unickie zabrane na cerkwie prawosławne w diecezji łuckiej*, Łuck 1933.
- Kowalski Z.G., *Granica ryska*, w: *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach. Studia*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1998, s. 127–139.
- Krasowski K., *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historycznoprawne*, Warszawa 1988.
- Krawczak Cz., *Prawo budowlane na ziemiach polskich od połowy XVIII wieku do 1939 roku*, Poznań 1975.
- Kuklik B., *Podział terytorialny Polski po 1918 r.*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, 18, 2005, s. 45–49.
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 20, 1970, s. 296–297 [190–191].
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 21, 1970, s. 358–359 [318–319].
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 22, 1971, s. 319–402 [365–448].
- Kumor B., *Ryx Marian Józef*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 33, Wrocław–Kraków 1991–1992, s. 640–606.
- Kumor B., *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980.
- Kumor-Mielnik J., *Sieć dekanalna i parafialna (archi)diecezji lubelskiej w latach 1805–2005*, Lublin 2011.

- Listy pasterskie ks. dr Ignacego Dub-Dubowskiego biskupa filippolitańskiego byłego biskupa łuckiego i żytomierskiego*, Warszawa 1927 (wyd. 3).
- Lukomski G., Polak B., Wrzosek M., *Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920. Działania bojowe. Kalendarium*, t. 1: 1 stycznia 1919 – 29 lutego 1920 r., Koszalin 1990.
- Lukomski S., *Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 roku pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską*, Łomża 1934.
- Malinowski M., Kołosok B., *Zarys dziejów diecezji łuckiej oraz katedry św. Piotra i Pawła w Łucku*, Kalwaria Zebrzydowska 1993.
- Mańkowski P., *Pamiętniki*, [red. S. Górzynski], Warszawa 2002.
- Marecki J., *Rola i znaczenie Kościołów na Kresach Południowo-Wschodnich II Rzeczypospolitej*, w: *Polacy i Ukraińcy dawniej i dziś*, red. B. Grott, Kraków 2002, s. 37–59.
- Mędrzecki W., *Polacy i ich Wołyń 1921–1939*, „Niepodległość i Pamięć”, 15, 2008, 27, s. 125–151.
- Mędrzecki W., *Polacy na Wołyniu w okresie międzywojennym*, w: *Polacy i Kościół rzymskokatolicki na Wołyniu w latach 1918–1997. Materiały z międzynarodowej sesji naukowej zorganizowanej w Lublinie w dniach 9–10 grudnia 1997 r.*, oprac. L. Popek, Lublin 1999, s. 13–21.
- Mędrzecki W., *Przemiany społeczne i polityczne na Wołyniu w latach 1917–1921*, w: *Polacy i Kościół rzymskokatolicki na Wołyniu w latach 1918–1997. Materiały z międzynarodowej sesji naukowej zorganizowanej w Lublinie w dniach 9–10 grudnia 1997 r.*, oprac. L. Popek, Lublin 1999, s. 153–188.
- Mędrzecki W., *Województwo wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych*, Wrocław 1988.
- Mironowicz E., *Hierarchia i duchowieństwo w latach 1918–1939*, w: *Kościół prawosławny w Polsce dawniej i dziś*, red. L. Adamczuk, A. Mironowicz, Warszawa 1993.
- Papierzyńska-Turek M., *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*, Warszawa 1989.
- Papierzyńska-Turek M., *Religia i Kościół w ukraińskiej myśli politycznej w Polsce w latach 1918–1939*, w: *Polska – Polacy – Mniejszości narodowe*, [red. E. Grześkowiak-Łuczcyk], Wrocław 1992, s. 329–341.
- Parafie, filie, kaplice i klasztory w Cesarstwie Rosyjskim w połowie XIX wieku. Źródła do dziejów rozgraniczenia diecezji łacińskich w Cesarstwie Rosyjskim w połowie XIX wieku*, t. 1, cz. 1: *Diecezja kamieniecka. Diecezja łucko-żytomierska*, oprac. J. Skarbek, Lublin 2000.
- Popek L., *Świątynie Wołynia*, t. 1, Lublin 1997.
- Skalski T., *Terror i cierpienie. Kościół katolicki na Ukrainie 1900–1932. Wspomnienia*, oprac. J. Wolczański, Kraków 2008 (wyd. 2 popr.).
- Sznarbachowski F., *Początek i dzieje Rzymsko-katolickiej Diecezji Łucko-Żytomierskiej, obecnie Łuckiej, w zarysie*, Warszawa 1926.
- Tylus S., *Spis miejscowości diecezji łuckiej według kościelnego podziału administracyjnego z 1938 r.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 72, 1999, s. 163–250.
- Winiarczyk-Kossakowska M., *Ustawy III Rzeczypospolitej o stosunku państwa do kościołów chrześcijańskich*, Warszawa 2004.
- Wislocki J., *Konkordat polski z 1925 roku. Zagadnienia prawnopolityczne*, Poznań 1977.
- Wołyniak [J.M. Giżycki], *Zniesione kościoły i klasztory rzymskokatolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej)*, „Nova Polonia Sacra”, t. 1, Kraków 1928, s. 1–312.
- Wyczawski H.E., *Kościół w odrodzonym państwie polskim (1918–1939). Ogólna sytuacja w Kościele Powszechnym i w Państwie Polskim*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2: 1764–1945, cz. 2: 1918–1945, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań–Warszawa 1979, s. 5–12.
- Wyczawski H.E., *Organizacja kościelna*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2: 1764–1945, cz. 2: 1918–1945, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań–Warszawa 1979, s. 22–44.
- X.K.N., *Łuckie biskupstwo obrządku łacińskiego*, w: *Encyklopedia Kościelna podług teologicznej encyklopedii Wetzena i Weltego z licznymi jej dopełnieniami przy współpracownictwie kilkunastu duchownych i świeckich osób*, wyd. M. Nowodworski, t. 12, Warszawa 1879, s. 613–620. ■

Boundaries and territorial structure of the Diocese of Lutsk from the beginning of the nineteenth century to 1939

Summary

The article focuses on issues related to the formation of the boundaries and parish and decanal structure of the Roman Catholic Diocese of Lutsk throughout the nineteenth century until the outbreak of the Second World War.

The nineteenth-century stagnation in the development of the parish network of the Lutsk diocese, resulting from the repressive and anti-religious actions of the Russian invaders, leading to the liquidation of Catholic Church structures and the weakening of the religious life of its faithful, consequently had a significant impact on the dynamic expansion of the network of churches and parishes that took place in the area after the First World War. The process was accompanied by the revindication of the Latin churches seized by the Tsarist

authorities, which later turned them into Orthodox churches, symbolising the injustices inflicted on the Catholic Church. Its reconstruction, which took place quickly and on many levels during the interwar period, was intended not only to strengthen the Latin rite in the Eastern Borderlands, inhabited by a religiously mixed population, but also to limit the social, cultural and political influence of national minorities. The Latin churches built in large numbers in the Diocese of Lutsk were to act as a bastion of 'Polishness', and the density of the parish network, which was rare in its area, was an element of the policy pursued by the state to strengthen Catholicism in the Eastern Borderlands of the Second Republic. ■

Joanna Kumor Mielnik – dr, adiunkt, pracownik Ośrodka Badań nad Geografią Historyczną Kościoła w Polsce, Wydział Nauk Humanistycznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II.
(kumorj@kul.lublin.pl)

Joanna Kumor Mielnik – PhD, assistant professor at the Institute for the Historical Geography of the Church in Poland, Faculty of Humanities, John Paul II Catholic University of Lublin.
(kumorj@kul.lublin.pl)